

Descartes ve Locke'un Epistemolojisi ve Sonuçları Üzerine

Descartes And Locke's Epistemology And On The Results

Yıldız KARAGÖZ YEKE

Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Felsefe Bölümü
ykaragozyeke@cumhuriyet.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada amacımız, 17.yy'da bilgi sorununa çözüm arayan ve birbirinden farklı iki yöntemden hareket eden Descartes ve Locke'a göre, bilginin nasıl ortaya konduğunu ve bu kavrayışlardan doğan sonuçları araştırmaktır. Her iki filozofun da başlangıç noktasını 'kuşku' oluşturmakla birlikte vardıkları sonuç farklıdır. Descartes'in tümdengelim metodu vasıtasıyla elde ettiğini düşündüğü bilgi, özgür bir toplumun temelini oluşturacak bilimsel bilgi olmaktan uzaktır. Bu bilgi kavrayışının baskıcı rejimlere teorik bir temel sunduğunu söylemek yanlış olmaz. Locke'un bireyselliğe ve özgürlüğe kapı açan deneyci yöntemi ise, insan yaşamına dışarıdan müdahale edecek tüm kurumların gerçekliğini sorgular. Bu anlamda insanın yaşamında mutluluğa ilişkin belirlemelerinde kendi aklı ve deneyiminin dışında hiçbir kılavuzu gerekli görmeyen bir sistemi çağırıştırır. Sonuç olarak hem Descartes'in hem de Locke'un asıl önemli etkisinin, onların epistemolojilerinden doğan ahlaki ve siyasi sonuçları dolayısıyla olduğunu söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Tümdengelim, tümevarım, bilimsel bilgi

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate how Descartes and Locke understood the nature of knowledge in 17th century each from two different point of views and the implications of their understandings. Although the starting point was "doubt" in both philosophers, they reached two different results. The knowledge which Descartes thought to have obtained through deductive method is far from being scientific in its nature which is expected to form the very foundation of a liberal society. On the contrary, it would not be unfair to claim that this sort of knowledge could form the base for oppressing regimes. In contrast, the empirical method proposed by Locke which is more in line with individuality and liberty questions all external institutions intervening human life. His notion of knowledge indicates a system that does not require anything except reason and experinece with regard to obtaining individuals' happiness. As a result it could be argued that impact of Locke and Descartes lies not in their epistemologies per se but rather in the ethical and political implications of such epistemologies.

Keywords: Deduction, induction, scientific knowledge

Günümüz için en yaygın tanımlama 'bilgi toplumu' kavramıyla yapılır. 21. yy için bilginin 'bilgi toplumu' oluşumundaki yeri ve önemi tartışılmaz. Geleneksel toplumdan modern topluma geçişteki değişimler

ancak bilgi birikimi sürecinde gerçekleşen bir bilim ve teknolojiye ilerlemelerin sonucudur. Her şeyden önce modern toplumun karakteristiğini oluşturan bu dinamizmini, modern toplumun aydınlanma çağından bu yana hangi temel ilkeler doğrultusunda evrildiğini, modern toplumun sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasal yapılanmasını anlayabilmek için, bu toplumun ne tür bir 'bilgi' temeli üzerine inşa edildiğini irdelemek zorundayız. Modern çağın başında *'bilmek, egemen olmaktır'* derken Aristotelesçi bilgi ve dünya görüşünden tamamen farklı, bilgiyi güçle özdeşleştiren Bacon, kuşku yok ki yalnızca deney ve gözlemlerden tümevarım yoluyla çıkarılan yeni bilginin yeni bir toplum yaratmadaki temel önemine işaret etmekteydi. (Bkz. Bacon, 1999) Ne var ki, her zaman "(b)ilginin güvenilir olduğu kuşkusuz kabul edilemez. Farklı kültürlerde ve farklı zamanlarda, güvenilirlik ölçütleri çeşitlenir ve değişir. Erken yeniçağ Avrupa'sının en önemli düşünsel eğilimlerinden biri bilgi iddiaları karşısında türlü türlü kuşkuculukların ortaya çıkmasıydı...(Ancak)... 'yüksek', genel ya da felsefi kuşkuculukla, 'alçak', özgül ya da pratik kuşkuculuk arasında bir ayırım gözetilmelidir." (Burke, 2004: 198)

Bilgiden bu kuşkulama şüphesiz 16 ve 17. yy daki pek çok filozofun farklı sonuçlara ulaşmış olsalar da ortak hareket noktasını oluşturuyordu. Pratik anlamda tarihsel kaynaklara karşı olan güvensizlik ile 'yüksek' bir felsefi kuşkuculuk ki, Pyrrhon'dan gelen 'görünüşün ötesine geçen her türlü bilgi iddiasının askıya alınması' yönündeki düşüncesinin etrafında toplanan bilginlerin kuşkularının, 16. ve 17. yy.da tartışılan önemli sorunlar olduğu görülür. Kuşkuculuk ilk olarak din alanında dinsel kaynakların sahiciliği üzerindeki tartışmalarla başlamakla birlikte, daha sonra ulusal olayları işleyen tarih yapıtlarına karşı bir güvensizlik ile devam etti. İster dinsel ister ulusal kaynaklar üzerindeki tartışmalarda olsun buradaki asıl sorun tarafsız olamamaktır. Çıkar ve yanlılık, tarafgirlik tarih yazımcılığı konusunda 17.yy.da tartışılan ana mesele idi. Pek çok filozof için klasik metinler ve kutsal metinlerin 'sahiciliği', metinlerin gerçek yazarının kimliği konusundaki kuşkular önemli bir meseleydi. Bilgi iddialarının eleştiriye tabi tutulduğu bir başka alan da doğa felsefesi idi. Bu dönemde *'yeni felsefenin her şeyi şüpheli kıldığı'* yönündeki yaygın kanı 17. yy'ın karakteristiğini belirlemekteydi. Doğa felsefecilerinin *'şeylerin özü'* konusunda benimsedikleri ılımlı bir kuşkuculuğun yükseldiği bu dönemde Gassendi ve Mersenne gibi filozofların, açıklamayı dışlayan ve betimlemeye dayanan 'görünüşler bilgisine' ne yöneldikleri görülür. Bu

bağlamda Robert Boyle, Montaigne, Joseph Glanvill vs. filozoflar, bilginin kesinliği konusundaki ulaştıkları sonucun geçici olduğunu belirtmek amacıyla, eserlerini 'deneme' olarak adlandırmaktaydılar. Bu filozoflardan biri de John Locke'dur. O da *'İnsan Zihni Üzerine Bir Deneme'de (1690)* insan yetilerinin sınırlılığına işaret eder ve insan yetilerinin cisimlerin iç dokusuna ve gerçek özüne işleyecek nitelikte olmadığını ileri sürer. (Burke, 2004: 198-201)

17. yy. sonlarında 'olgular' konusunda birbirini tutmaz 'çelişik' anlatımlardan kaynaklanan bir 'bilgi' bunalımı ya da bir 'bilinç' bunalımına işaret eden Burke'e göre, bu dönemde kuşkuculuğun yükseldiği görülür. Şunu belirtelim ki, tarih boyunca 'hakikatin' bilgisinin arayışı içindeki pek çok filozof, kuşkunun hakikati bulma noktasında pratik bir değerine işaret etmekteydi. Şöyle ki, ılımlı kuşkuculuk anlayışının taraftarları için makul düzeydeki bir kuşkunun dünyayı daha yaşanılır bir yer yapacağı söylemek yanlış olmaz. Hatta Yunan kuşkucuları için, insan kuşkucu olmakla kesin fikirler arkasından koşmayarak, farklı düşünceden kimselerle gereksiz tartışmalara girmekten kaçınarak acınacak bir duruma düşmekten kurtulacak ve böylece her zamankinden daha mutlu yaşayabilecektir. Bu anlamda kuşkucu tartışmanın amacının, insan zihninin kendi dışındaki tüm çelişkili kanaatlerden kurtulmasını sağlamak olduğunu iddia eden Yunan kuşkucuları, kendi felsefi görüşlerinin zihne huzur ve mutluluk verirken dogmatizmin mutsuzluğun kaynağı olduğunu ileri sürerler. (Musgrave, 1997: 48-49; Burke, 2004:201)

Bilinç bunalımı ve buna bağlı olarak da kuşkuculuğun yükseldiği 17.yy.da 'bilgi' sorununa çözüm arayan bilginler ve bilgi sorunu ile ilgilenen başkaları iki yöntem bulmuşlardı. Biz burada tarihte önemli bir yer tutmaları bakımında iki örneğe işaret edeceğiz. Bunlardan birincisi Descartes tarafından *'Metod Üzerine Konuşma' (1637)* da ileri sürülen ve ilk kez felsefi sistemin bir temeli olarak alınan geometrik yöntemdi. Diğeri de Locke tarafından ileri sürülen deneyci yöntemdi. Bilindiği gibi Renaissance'la birlikte felsefenin karakteristiğinin din olduğu Ortaçağ düşüncesinden uzaklaşma söz konusu oldu. Ortaçağın aksine Renaissance'ın ana çizgisi, bireyin kendini her türlü bağlılıktan kurtarması sadece kendine dayanması olmuştur. (Akarsu, 1998: 145)

Bizim bu çalışmamızda amacımız, 17.yy'da bilgi sorununa çözüm arayan ve birbirinden farklı iki yöntemden hareket eden Descartes ve Locke'a göre, bilginin nasıl ortaya konduğunu ve bu kavrayışlardan doğan sonuçları araştırmaktır. Her iki filozofun da başlangıç noktasını

'kuşku'nun oluşturduğunu görüyoruz. O halde şunu sormakla işe başlayabiliriz. Kuşkucu metotla felsefe arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu metodun mutlu yaşama ilişkin 'doğru bilgiyi' elde etmede geçici yorumların ötesine götürecek pratik bir faydası var mıdır?

Şunu belirtelim ki, hangi tür bilgi faaliyetinden söz edersek edelim her bilgi faaliyeti, aynı zamanda özel bir bilgi türü olan felsefe, merak ve şüphe üzerine inşa edilir. Genelde felsefe ve özelde ise bilgi felsefesi alanlarında bilgi konusu ve hangi türden olursa olsun bilgi nesnesine ilişkin yargılarda, değerlendirmelerde şüpheli yaklaşım, tutum ya da tavır bilgi nesnesinin ontolojik veya epistemolojik statülerine yöneltilir. Daha sonra da bu konulara ilişkin çıkarımlar pratik alana yani yaşamın etik ve estetik yönlerine yansıtılır. Bilginin ontolojik boyutuna yöneltilen şüphe, geçmiş, şimdi ya da gelecekte karşılaşılabilecek kendisine ya da başka insanlara, en, boy derinlik sahibi varlıklara başka bir deyişle, canlı ya da cansız tüm varlıklara; genel kavram, imge, simge vb. tüm soyut varlıkların yapılarına, işlevlerine duyulan şüpheyi içerir. Bilginin epistemolojik boyutuna yöneltilen şüphe ise, sorgulayıcı, metodik şüphedir. Burada şüphe bir sorgulayıcı, analizci, yargılayıcı ve yaklaşım tavrı olarak karşımıza çıkar. Bu türden şüphe bilgi faaliyeti sırasında yargı, inanç, kanaat, kanun ve ilke formundaki tüm verilerin yargılanması sırasında kullanılır. (Açıköz, 2006: 216-217) Dolayısıyla şüphenin kesin ve güvenilir bir bilgiye ulaşmada, hakikatin bilgisini tüm kurgu ve safsatadan arındırmada pratik bir faydasının olduğunu, pratik anlamda yaşamın tüm alanlarında bireyin bilme faaliyeti sırasındaki yanılgılarını azaltıcı bir faydayı sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu anlamda Descartes'in, hiçbir zaman bir siyaset felsefesi yapmamış olsa da, epistemoloji alanındaki bilme faaliyetine ilişkin şüphesinin, pratik yaşama olan yansımaları büyük önem taşır. Öyle ki, onun tüm inanç, kanaat, kanun ve ilke formundaki tüm verileri metodik şüpheyi tabi tutmasının, insanın aklını geleneksel entelektüel kaynakların boyunduruğundan kurtararak, bireyin özgür olduğu bir düzeni düşünmeye teşvik edildiği liberal bir topluma önemli bir katkı olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda 17. ve 18.yy.da genel olarak 'eleştirel' bir bakış açısının egemen olduğu ve pek çok filozof ve araştırmacının güvenilir bilgi konusunda tarihsel ve kutsal metinlerde güvenilir sonuçlar elde edebilmek için geometrik yöntemle başvurduğu görülür. Örneğin Spinoza, Bernard de Fontenella, Jansenist Pierre Nicole vs. gibi pek çok filozofun ahlak, siyaset, eleştiri ve güzel konuşma ya da din

bilime ilişkin herhangi bir kitabın, geometri ruhuyla yazılması yönündeki çalışma ve çabaları geometrik yönetime duyulan merakın boyutunu gösterir. (Burke, 2004: 201-205)

Hem yaşadığı dönemde hem de sonraki dönemlerde büyük bir etkisi olan Descartes da tüm bilgi alanları için uygun olan tek yöntemin matematik-geometrik analiz yöntemi olduğuna işaret eder. *Metod Üzerine Konuşma*'nın ilk bölümünde, hayatta her şeyin açık ve kesin bilgisinin edinilebileceğine inanmış olduğunu söyler. Ona göre, gerçeği yansıtmayan, masalsı saçmalıklarla dolu geleneksel eğitimler (tarih, dil, retorik, şiir, ahlak, teoloji, felsefe, hukuk, tıp, matematik vs.) şüphe ve yanlışlarla doluydu ve sağlam bir hakikat kavrayışı vermiyorlardı. İspatlarının kesinliği ve akıl yürütmelerinin açıklığından dolayı sadece matematiğe güvenilebilirdi. Davranışlarında düstur edinebileceği ve doğruyu yanlıştan ayırabileceği sağlam bilgiye ilerlerken, bütün önyargılarımızdan kurtulmamız gerektiğine işaret eden Descartes için, sadece aklımızı kullanarak ve onu rehber edinerek verdiğimiz hükümler sağlam ve kusursuzdur. (Descartes, 1994: 81-86) Diyebiliriz ki, Descartes'in metodunun temelinde "insanın kendisi dışındakilerden edindiği tüm peşin hükümlü fikirlerin bir kenara atılmasıyla hakikati bulabileceğine ilişkin inancı..." (Arnhart, 2008: 207) yatmaktadır. Böylece bilgi, aşama aşama sağlam temeller üzerine inşa edilebilecektir. Bu aşamalar geometricilerin en güç kanıtlamalar için kullandıkları adımlar takip edildiğinde Descartes'e göre, insan bilgisi alanına giren tüm hakikatler ne kadar uzak ve gizli olurlarsa olsunlar keşfedilebilir niteliktedir. Bu adımlar sırasıyla şöyledir: 1) *Doğruluğu apaçık bilinmeyen hiç bir şeyi doğru olarak kabul etmemek, sadece apaçık ve seçik olarak zihne sunulan fikirleri kabul etmek*; 2) *Zor problemleri bölümlere ayırmak*; 3) *En basit ve kolay anlaşılabilir şeylerden başlayarak adım adım karmaşığa ilerlemek*; 4) *Zihin hiçbir şeyi atlamamak için kontroller ve sayımlar yapmak*. O, apaçık hakikatlere ulaşma konusunda sadece matematik biliminin kesin ve apaçık doğrular bulduğundan şüphe etmez. Böylece ele aldığı tüm problemleri genelleştirdiği geometrik analiz ve cebirin kurallarına uygun olarak çözmeye çalışır. Ona göre, bu yöntemdeki en önemli şey, akli kullandığımızdan emin olmak ve felsefede doğru ilkeler bulmaktır. (Descartes, 1994: 21-24)

O halde Descartes için, uygun bir yöntem, bilimsel bir çalışmada gereklidir. Böylece bilgi edinmenin yolunun, tümel olanı parçalara ayırmak, aralarındaki ilişkileri, bağıntıları öznenin kendi bilinci içerisinde yeniden kurmak ve yeniden kavramlaştırmak suretiyle

genelleştirmek kısaca tekrar tümele ulaşmaktan geçtiğini görmek gerekir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Descartes, gerçeğe ait nesnel bir bilgi edinme sürecinde tümel önermeden hareket etmekle birlikte, bu bilginin gerçekliğini ortaya koymada tek tek ayrımları denetleyerek yani tümevarımı kullanarak yeniden tümel, genel geçer bir sonuca ulaşma yolu takip ettiği görülür. Bu durumda tümdengelim ve tümevarım metodu arasında bir gidiş geliş söz konusu olur.

Gerçeğin bilgisine iki yoldan vardığımızı, bunların deney ve tümdengelim olduğuna işaret eden Descartes, deneyden elde edilen çıkarsamaların çoğu kez bizi yanıltmasına rağmen, tümdengelimli çıkarsamaların kimi basamakları atlansa bile başka bir deyişle, en az rasyonelliğin kullanılması halinde bile bizi yanlışla düşürmeyeceğini ileri sürer. Dolayısıyla kesin, güvenilir ve en doğru bilgiye biz ancak sezgi ve tümdengelim ile ulaşabiliriz. Böylece o, deney yöntemini belirsiz ve varsayımlarla uğraşması dolayısıyla dışarıda bırakır. (Descartes, 1996: 18)

O halde diyebiliriz ki, Descartes için "...doğruluk, kesinlik ve açık-seçiklik ile iç içe geçmiş durumdadır. Onun esas kaygısı ise kesinliğe ilişkindir. Bilenin, bilgisinin doğruluğundan kesinliğinden emin olması ya da bilginin yanlış olma olasılığının olmamasıdır. 'Doğru olan kesin olandır: Kesin olan ise açık-seçik kavranılmış olan, kendisinden kuşku duyulamayacak olandır.' Buradan hareketle, Descartes'ta doğruluğa giden yolun kesinlikten geçtiğini; bu kesinliğin de sarsılmaz bir kesinlik olması gerektiğini söyleyebiliriz. Böylece Descartes'ta doğruluktan çok kesinlik ağırlık kazanmış, asıl çaba da doğruluğundan kuşku duyulamayacak ilk kesin bilgiyi aramaya ve tüm diğer bilgileri de bu kesinliğe dayandırmaya yönelmiştir." (Tepe, 2003: 61)

Ona göre, "bilim bütünüyle doğru ve apaçık bilgidir." (Descartes, 1996: 16) Dolayısıyla doğru, apaçık ve kesin bilgiye ulaşmak için şüphe yöntemini kullanarak Skolâstiğin bize kesin bilginin pek az olduğuna dair öğrettiklerini yani salt olası bilgileri reddetmek, bütünüyle bilinebilen ve şüphe edilmeyen bilgileri kural haline getirmek suretiyle felsefeyi yeni, kesin ve güvenilir bir temel üzerine kurmak mümkün olacaktır. Descartes aynı yolu ahlak alanındaki genel-geçer yani tümel bilgiye ulaşmak için de kullanır. Kuşku sürecinde davranışlarında kararsız kalmamak ve mümkün olduğunca mutlu yaşayabilmek için *geçici bir ahlak* oluşturur. Bu geçici ahlaka ilişkin belirlediği düsturların sadece bilgisini arttırmaya devam etmek niyetine dayandığına işaret eden Descartes, 'ilk hakikatler' olarak adlandırdığı Tanrı ve iman

hakikatleri ile ahlaki düsturları bir yana bıraktıktan sonra, geri kalan bütün görüşlerinden kurtulmak için serbestçe hareket edebileceğine inanır. (Descartes, 1994: 25-29) Böylece Descartes'in dini ilkeler ve bu ahlaki fikirler dışındaki tüm inançlarını mutlak şüpheye tabi tutmuş olduğu görülür. (Arnhart, 2008: 209)

Descartes, kendisinden şüpheye düşülmeyecek *ilk ilke* arayışı sırasında bulduğu sağlam ve güvenilir bir başlangıç noktası olarak '*düşünüyorum o halde varım*' hakikatini felsefenin ilk ilkesi olarak tereddütsüz kabul ettiğini söyler. Onun şüphe etmediği '*kendi varlığı*'ndan hareketle bulduğu ikinci ilke ise, kendisi mükemmel olan ve bizim düşüncemizdeki mükemmellik fikrinin kaynağı olan *Tanrı'nın varlığı*dır. Böylece *kendi varlığı* ve *Tanrı'nın varlığı*nın bütün şeylerin zorunlu olarak kendisinden türetildiği iki ilke olduğu sonucuna ulaşır. Hem akıllı varlıkların hem de cisimlerin varoluşları, onsuz bir an bile var olamazlar. Bu mükemmel varlık fikri ya da Tanrı, tıpkı geometride üç açının iki dik açiya eşit olduğu ya da bir küre fikrindeki bütün kısımların merkezden eşit uzaklıkta olduğu gibi hatta daha da apaçık bir hakikat olarak bulunmaktadır. Tanrı ve ruhun varlığının kesinliği ve apaçıklığı Descartes'e göre, varlıklar hakkındaki şüphelerimizi gideren tek kanıttır. Bu ilk ilkeler, ruhumuzda ya da zihnimizde doğal olarak bulunan bazı hakikat tohumlarından başka bir yerden çıkarılamaz. Tanrı ve ruh fikirlerinin hiçbir zaman duyuda bulunmadığı kesindir. Bu fikirler zihnimizde doğuştan vardır. Dolayısıyla da Descartes'e göre, hakikati bildirme noktasında zihnimiz işe karışmadan ne hayal gücümüz ne de duyularımız bizi herhangi bir şeyden emin kılabilir. (Descartes, 1994: 29-37, 59)

Bizim bilgimizin kaynağının zihin olduğunu ve zihnin doğuştan fikirlere dayandığını kabul etmekle birlikte Descartes, yine de bazı fikirlerimizin duyularımızdan kaynaklandığını inkâr etmez. Bu ilk ilkeleri bulduktan sonra bunlardan çıkarılabilecek en temel ve basit sonuçların yani bilinmesi en kolay şeylerin bilgisini bulduğuna işaret eder. Bu anlamda "...herhangi bir şekilde duyularıma dokunmuş olan bütün şeyleri yeniden zihnimden geçirdiğimde, bulmuş olduğum ilkelerle kolayca açıklayamayacağım hiçbir şeye rastlamadığımı çekinmeden söyleyebilirim: ama şunu da itiraf etmem gerekir ki, doğanın gücü o kadar büyük, o kadar kapsamlı, bu ilkeler ise o kadar basit, o kadar geneldir ki, bu ilkelerden pek çok tarzda çıkartılması mümkün olmayan hemen hemen hiçbir sonuç göremiyorum." der. (Descartes, 1994: 59)

Diyebiliriz ki, doğanın ve bütün var olanların varlığının garantisi Tanrı'dır. Bu ilke kesin, açık-seçik olarak kavranılan ve kendisinden asla kuşku duyulamayan bir başlangıç noktasıdır. Bilme eylemi sırasında her aşamayı açıklıkla kavrayan zihin, kesinlikle bilinen gerçeklerden tüm zorunlu sonuçları tümdengelim metoduyla çıkarır. Ona göre, sezgiyi ilgilendiren bu apaçıklık ve kesinlik sadece önermelerin anlatımında değil, her türden akıl yürütme için geçerlidir. Örneğin, $2+2$, $3+1$ ile aynı şeye işaret edildiğine göre, böyle bir durumda yalnızca $2+2$ nin 4 ve aynı şekilde $3+1$ in 4 olduğundan değil, üçüncü önermenin ilk ikisinden zorunlu olarak çıktığını görmek gerekir. Başka bir deyişle, bilme sürecinde her aşamayı açıklıkla kavrayan zihin sürekli ve kesintisiz hareketiyle doğru ve bilinen ilkelerden çıkardığı şeyleri kesinlikle bilir. Dolayısıyla biz, ona göre, tümdengelimden kaçınamayız. Birçok şey kendiliğinden açık olmadığından, biz nesnel dünyasını açık bir şekilde bilemediğimizden dolayıdır ki, ilk ilkeler sadece sezgiyle, daha sonra gelenlere ise tümevarımla erişilebilir. (Descartes, 1996: 20-21) Burada Descartes'in dış dünyanın bilgisini elde etmede ancak ilk ilkelerin sezgisel anlamda bilgisine ulaştıktan sonra tümevarıma yer verdiğini görürüz. Doğru bir ifadeyle, şeyler dünyasının nesnel, doğru bilgisine ancak bu ilk nedenleri bulmak koşuluyla erişebiliriz. Bu ilk ilkeler zihinde önceden vardır. Bu ilk ilkelere duyusal deneyim sonucunda ulaşmak mümkün değildir.

Öncelikle şunu belirtelim ki, doğa kavrayışını matematikle özdeşleştiren ilk kişi Galileo'dur. Galileo'ya göre, deneyim sırasında okuduğumuz 'Doğa Kitabı' matematik dilinde yazılmıştır. Gözlerimizin önünde sürekli açık olarak felsefenin yazılı olduğu evren kitabı, yazıldığı dil kavranmadan ve oluşturulduğu harfleri okunmadan anlaşılabilir. Descartes de dâhil olmak üzere Galileo'nun 'matematiksel metafiziğinden' etkilenen (Örneğin Einstein) filozofların hepsi de Doğanın Kitabını okumak, yani nesnel dünyası hakkında bilgi edinmek için duyuların kullanılması gerekliliğini kabul ederler. Duyular tarafından desteklenmemiş akıl bir odada kaç sandalye olduğu, ya da masanın kare mi yoksa yuvarlak mı olduğu hakkında bir şey söyleyemez. Biz dış dünyadaki nesnelere renk, ses, tat, koku gibi duyularımızı duyu organlarımız sayesinde alırız. Duyu organları ortadan kalktığında ise geriye bize bağlı olmayan sayı, biçim ve hareketin kalıcı olduğu görülür. Başka bir deyişle, birincil ve ikincil nitelikler ayrımı yapan Galileo, nesnelere bizdeki duyularını oluşturmak için, onların sayıları, biçimleri, ya da hareketleri dışında hiçbir şeyin gerekli

olmadığını düşünür. Onun için akılla desteklenmemiş duyu-deneyi bizim yanlıya düşmemize ve nesnel dünyasına ait niteliklere sadece zihinlerimizdeki nitelikleri atfetmemize neden olacaktır. İşte akıl bize bu ikincil niteliklerin öznel olduğunu gösterir. Dolayısıyla Doğanın kesin, güvenilir bir tarzda bilgisine ancak birincil niteliklerin (sayı, biçim, boyut, hareket) matematiksel olarak açıklanabilmesi durumunda ulaşılabilirliğini ve bu niteliklerin matematiksel olarak açıklanabilir olmasının rastlantı olmadığını iyi kavramak gerekir. Ancak Sorell'e göre, doğa kavrayışını matematikle özdeşleştiren ilk kişi Galileo olmakla birlikte, o, bu metodun fiziksel dünyaya neden uyduğunu açıklamakta yetersiz kalmaktaydı. Bu anlamda Descartes, Galileo'nin yaklaşımını, Doğanın ilk nedenini dikkate almaksızın yani, herhangi bir temel almaksızın inşa ettiği ve yalnızca belirli sonuçların nedenini bulmaya çalışmış olduğu için eleştirir. Çünkü Descartes'e göre, 'matematik' ve 'bilimsel çalışma' aynı anlama gelmekle birlikte eğer üzerinde iyice düşünülecek olursa, matematiğin incelediği şeylerin sadece düzen ve ölçü olduğu görülür. Bu ölçüyü sayılarda, biçimlerde yıldızlar, seslerde ya da başka diğer şeylerde aramanın hiçbir önemi yoktur. Bunların herhangi bir özel sınırlandırma almaksızın düzen ve ölçünün çok ötesinde bütün problemleri açıklama gücüne sahip genel bir bilim, Descartes'in deyişiyle '*Evrensel Matematik*' bilimine ihtiyaç vardır. Bir diğer deyişle, her şeyi açıklayabilecek bir nedene ihtiyaç vardır. Descartes'in metafiziği doğanın ilk nedenini dikkate alıyordu: bu ilk neden Tanrı'ydı. Bu anlamda, yeni bilimi savunan pek çok bilim adamı matematiksel kavrayışı Tanrısal kavrayışa bezediği gerekçesiyle metodunun üstünlüğünü ortaya koymaya çalışmıştır. Nevar ki, bu metodun üstünlüğünü ortaya koyan Descartes olmuştur. O şüpheye ve belirsizliğe açık olan duyu kaynaklı kavrayış ile belirsizlikten uzak matematiksel kavrayışı ayırmayı başarmıştı. Böylece fiziksel dünyanın bilgisini açıklayabilecek olan duylardan kaynaklanan bilgi teorisi daha yetkin bir tarzda tamamlanmış olurdu. Kartezyen metafiziğin en büyük başarısı denilebilir ki, madde ve matematiğin birbirleri için yaratıldıklarını mükemmel bir şekilde formüle etmeyi başarmasıydı. (Sorell, 2004: 10-12; Musgrave, 1997: 152-153; Descartes, 1996: 25)

Öyle ki, Kartezyen metafiziğe göre, "... maddi şeyleri matematiksel olarak algılayan insan aklı, mükemmel bir kesinliğe erişsin diye Tanrı tarafından yaratılmıştı; Tanrı, bizim kesin olarak algılayabileceğimiz her şeyi yaratma gücüne sahiptir; ve Tanrı, maddenin matematiksel doğasını kesin bir şekilde algılaması durumunda, insan aklının hata

yapmasına izin vermeyecek kadar hayırseverdi.” (Sorell, 2004: 12) Descartes’in epistemolojisi bu anlamda tamamen doğuştan düşüncelere dayanmaktaydı. Duyusal izlenimler (renk, boyut, biçim v.s.) bizi yanıltır. Biz hakikatin bilgisine ancak ‘açık ve seçik’ algılarımızın temelini oluşturan yer kaplama ve sayı gibi daha genel kavramlara dayanmalıyız ki, ona göre “bu tür kavramlara Tanrı, zihin, beden, bir üçgen ve genelde gerçek ve değişmez özleri temsil eden tüm fikirler dâhildir.” (Cottingham, 1995: 77)

Buraya kadar bilgi sorununun çözümünde filozofların üzerinde durduğu geometri yönteminin bilinen en iyi temsilcisi Descartes’ten söz ettik. Doğru bilginin araştırılması konusunda 17.yy’da önerilen diğer bir yöntemin John Locke tarafından ileri sürülen deneyci yöntem ve bu yöntemeye dayalı bilgi anlayışının olduğunu görüyoruz. O halde Locke’u anlayabilmek için tümdengelim yöntemine yöneltilen eleştirilere ve bu yöntemden kaynaklanan sorunlara göz atarak devam edelim.

Şunu belirtelim ki, Descartes’in epistemolojisinin kendi döneminde ve kendisinden sonraki dönemde önemli ahlaki ve siyasi yansımaları olduğu görülür. Onun önerdiği yöntem pek çok yanlış anlamalara, sorunlara neden olmuş ve onun epistemolojisinin yansımaları ile ilgili pek çok eleştiri gündeme gelmiştir. “Bu tartışmalara anlam kazandıran şey, maddi dünyayı giderek daha iyi anlamanın ne anlama ...” (Sorell, 2004: 118) geldiği konusunda ortada bulunan tablodur. Sağlam bilginin açık ve seçik ilkelere dayandığı ve asla kuşkulanamayacağını iddia eden Kartezyen bilgi anlayışı Arnhart’a göre, bizim günlük tecrübemizle çelişme içindedir. Çünkü gerçeklik ne kadar karmaşıkça insan aklı da o derece yanılabilir niteliktedir. Dolayısıyla yapabileceğimiz en iyi şey, mutlak anlamda “hakikate” ulaşmasak da ona ulaşmaya çaba harcamak olacaktır. (Arnhart, 2008: 207)

Öyleyse, Descartes’in sisteminden kaynaklanan olası sonuçlara odaklanmak, 17.yy’da *hakikatin* bilgisini elde etmede neden başka bir yöntem arayışının olduğuna da cevap teşkil eder. Her şeyden önce Musgrave’a göre bir kuşkucu için “... fizik, ahlak ya da siyaset bilimiyle ilgili gerçeklerin kabul ettirilmesi için elverişli aksiyomların bulunması sadece gerçeğe bir ümittir.” (Musgrave, 1997: 255)

Bu durumda Descartes ve onun gibi akılcı filozofların sunduğu tümdengelim yönteminin apaçık kesin kanıtların doğruluğu garantileyip garantilemediği önemli bir soru olarak karşımıza çıkar. Acaba insan bilgisi farklı olduğundan farklı alanlara ilişkin farklı yöntemler kullanma

gibi bir beklentimiz olamaz mı? şeklinde bir eleştiri yapılabilir. Her şeyden şüphe ederek işe başlayan Descartes'in yönteminde herkes için aşikâr ilk ilkeler olan '*kendi varlığı ve Tanrının varlığı*' şüphe götürmez hakikatlerdir. Bu hakikatler bir kenara bırakıldığında irrasyonel bir öznelliğe dayanmak ve kişisel bakış farklılığından kaynaklanan sorunları rasyonel bir yöntemle dayalı olarak çözümleyemezsek dünyanın gerçekte neye benzediği hususunda kararsızlık, uyuşmazlık içinde kalırız. Bu sorunlar ancak matematik-geometrik metot izlenmesi halinde ulaşılabilecek rasyonel kimlik tanındığında çözülecektir. Daha önceden de Descartes'in epistemolojisinin siyasal ve ahlaki yansımalarının olduğuna işaret edilmişti. O aslında *Metot Üzerine Konuşma*'nın 6. Bölümünde bu metodu "*doğanın efendisi ve sahibi olmak*" için kullandığını söyler. Ondaki genel amaç insan yararına doğayı denetlemek için fizik bilimini yani bilimi kullanmaktır. Özel amacı ise, insanın daha konforlu, sağlıklı bir yaşam sürebilmesi için tıp alanında ilerleme sağlamaktır. Bu anlamda Kartezyen bilgi anlayışının modern kültürün önemli bir sonucu olduğu kuşkusuzdur. Ne var ki, fiziki dünyanın araştırılması sonucunda elde edilen somut başarılarla rağmen, ahlaki ve siyasal eylem alanlarına ait kesin, tam ve apaçık sonuçlara ulaşmak mümkün değildir. Arnhart'a göre, Descartes'in oluşturduğu '*geçici ahlak*' bu durumu kurtarma çabasının bir sonucudur. (Arnhart, 2008: 209-217; Musgrave, 1997: 254-256; Bkz. Descartes, 1994)

Sorell'e göre, Descartes'in almış olduğu pozisyon dolayısıyla, Kartezyen görüşü destekleyenlerin haricinde hem geçmişte hem de günümüzdeki pek çok filozof, Descartes'in hayaletinin dağıtılması ya da gömülmesi konusunda fikir birliği içindedir. Bu filozoflardan birisi de hiç kuşku yok ki, Descartes'in '*doğustan fikirlerini*' eleştiren J. Locke'dur. Hakiki bilginin ölçütü bilim ise, o zaman ahlaki muhakememizin bilimsel temellere sahip olmamasından dolayı ahlakın rasyonalitesinin reddedilme eğilimi ortaya çıkar. Bunun sonucunda siyasal yaşama rehberlik edecek rasyonel nitelikte ahlaki standartların olmadığı sonucuna ulaşılır. Öyleyse her durumda Kartezyen düşünce çarpıtılmaya açık hale gelecektir. Böylece yaşama ilişkin temel siyasal tercihlerimizin irrasyonel bazı güçler tarafından belirlenmesi kaçınılmaz olur. Nitekim Descartes'in '*geçici ahlakı*' vasıtasıyla tüm düşüncesinde uyguladığı yöntemsel şüphesini askıya alması geleneksel ahlaki görüşleri koruyan bir tavır olarak algılanmıştır. Ayrıca onun ruh ve Tanrı'ya ilişkin ispatlamaları da Hıristiyan ahlakını destekleyen bir görüntüye bürünmüştür. Öte yandan Kartezyen bilgide ileri sürülen apaçıklığın

doğruluğu garantileyip garantilemediği önemli bir sorundur. Çünkü bu sistemde kesinlik ve apaçıklığın garantisi Tanrı'dır. Arnhart'a göre, bilinmesi gereken öncelikle Kartezyen bilginin insani olmadığı, tüm kişisel özelliklerden Tanrı benzeri bir soyutlanmayı gerektirir. Bu anlayışta bilen öznenin, kültür, eğitim, dil, v.s. durumundan kaynaklanan yatkınlıkları başka bir deyişle, insan doğasına özgü yetenekleri göz ardı edilir. Bu felsefede apaçık fikir, ebedi zamansız ve sabit, yani değişmezdir. Bazı soyut nitelikler, örneğin matematiksel nesnelere, doğadaki bazı tekrarlar değişmez nitelikte olmasına rağmen, gerçeklik, tarihsel ve değişebilir niteliktedir. Dolayısıyla Arnhart'a göre, Descartes gibi tüm bilginin matematik yöntemine ya da onun sunduğu apaçıklık kriterine uygun olmasını beklemek, bizim somut ve arızî (değişebilir) nitelikteki gerçekliğe ilişkin rasyonel erişimimizin yalanlanması anlamına gelir. Bu durumda apaçıklık doğruluğu garantilemez. Öyleyse açıklık ne anlama gelir? (Descartes, 1994: 56-57; Sorell, 2004: 117)

Yukarıda da ifade edildiği gibi, aslında apaçıklığın, belli bazı önermelerin sadece belli kişilere atfedildiği psikolojik veya epistemolojik bir ilişki olarak ele alınmasının tümüyle yanlış anlamının ürünü olduğuna işaret eden Musgrave'a göre, temelde açıklık, doğruluk, kesinlik gibi kavramların ortaya konması gereklidir. Bu anlamda doğruluk, açıklık ve şüphe götürmezlik bazı önermelerin yaratılıştan gelen bir özelliğidir ve insanların düşüncelerinden bağımsızdır. O halde doğru bir önerme hangi özelliğe sahip olmalıdır? şeklindeki bir soruya yönelik yanıt Musgrave'a göre, "... 'ideal akılcı soruşturmacı'ya dayanılarak ifade edilebilir. Bir önerme, sizin ya da benim onu açık bulmamız durumunda değil de, 'ideal akılcı soruşturmacının onu açık bulması halinde açıkça doğru olacaktır. Peki, 'ideal akılcı soruşturmacı' kimdir? Bunun için en gözde aday Tanrı'dır. Ancak sorunumuz Tanrı'nın değil de, insanların sadece akıl yoluyla herhangi bir şeyi bilip bilmeyecekleridir. Eğer akılcılık insan bilgisiyle ilgili pozitif bir kuram olma niyetindeyse, Tanrı'nın değil, insanların açıklığı ve geri kalan özelliklerini nasıl gördükleriyle ilgilenmelidir." (Musgrave, 1997: 256-257)

Bilindiği gibi skolâstik dönem boyunca bilimsel olarak kabul edilen bilgi, Aristoteles'in bilgi anlayışına dayanmaktaydı. Aristoteles'e göre bilgi, bütüncül olarak bilinir. Yani bilgi tümelin bilgisidir. Örneğin bir üçgen kavramının varlığının mutlak anlamda bilinmediği bir durumda, açılarının iki dik açya eşit olduğunu da mutlak anlamda bilmeye imkân yoktur. Biz bir nesnenin bilgisine ilk ve ispat olunamaz *axiom*lardan

ispat vasıtasıyla ulaşabiliriz. *Bilmek* ispat vasıtasıyla bilmektir. Bu anlamda ilmi bilgi, ilk, doğrudan doğruya sonuçtan daha çok bilinen, sonuçtan önce ve sonucun sebepleri olan öncüllerden hareket etmelidir. Bu öncüller sonucun sebepleri olmak, sonuçtan daha iyi bilinmek ve ondan önce olmak zorundadırlar. Aristoteles'e göre, işte biz nesneye ait bilgiyi ancak, bir nesnenin kendisi dolayısıyla var olduğu sebebini bildiğimizde elde ederiz. Çünkü sebepler bilgi bakımından önce olmak durumundadırlar. Bu anlamda *önce* ve *daha iyi bilinen*'in iki farklı anlamına işaret eden Aristoteles'e göre, ne *tabiatı gereği önce olan* ile *bizim için önce olan* arasında ne de *tabiatı gereği daha iyi bilinen* ile *bize göre daha iyi bilinen* arasında bir özdeşlik yoktur. O, *önce* ve *daha iyi bilinen* ile duyuma en yakın olan nesnelere; *mutlak olarak önce ve daha iyi bilinenlerden* ise duyulardan en uzak nesnelere anlar. *Mutlak olarak önce ve daha iyi bilinmesi* gereken bu bütüncül sebepler duyulardan en uzak olanlardır. Sebepler vasıtasıyla daha iyi bilinenler ise, duyulara yakındırlar ve bu kavramlar birbirlerine karşıdırlar. O halde bütün bilgimiz, inancımız bu ilk ilkelerden gelir. Böylece Aristoteles, bilimin konusunun, özlere (yani olduğundan başka türlü olmayan bir şeye) ilişkin olduğu sonucuna ulaşır. (Aristoteles, 1989: 3-9)

Her şeyden önce felsefe, konu edindiği şeye insan bilinci açısından bakar. Konu edindiği şey, insan bilinci açısından çok farklı şekillerde (mantıksal-çözümleyici, deneme ya da betimleyici vs. yöntemle) dile getirilebilir. Öyleyse sorulması gereken soru şudur: felsefe neyi ele alır? Öncelikle felsefenin araştırma nesnesi, şeylerin neliği'dir. Başka bir deyişle, şeylerin var oluşlarının olanağına ilişkin koşulları araştırır. Felsefe var olana ilişkindir. Bu durumda filozofun incelediği şey de Ortaçağa kadar, var olanı, bir şeyi o şey yapan 'şey'in varlıksal anlamda araştırılmasıdır. Bu var olanı, bir şeyi o şey yapan 'şey', bir töz, bir öz ya da bir doğa, yani değişmezliği akıl yürütmeler suretiyle temellendirilmeye çalışılan bir neliğdir. Ancak zamanla salt var olanın değil, var olana yönelen anlığın (zihnin) neliğine yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmış *bir şeyi o şey yapan 'şey'* e yönelik araştırma tözsel (varlıksal) düzlemde anlamsal düzleme kaymıştır. Bu süreçte ilk akla gelen adlardır. Artık felsefe şeyin neliğini anlamsal boyutta aramak ve şeyin taşıdığı tek anlamlılığın ötesine geçmek ve varlıksal düzlemdeki benzerliklerden çok farklılıklara, farklı anlamlara yer vermek ve olanı aramak durumundadır. Anlam nesnede dolaysız bir şekilde temellenmesinin yanı sıra, tümüyle dilsel yapı içinde de temellenebilir. Yani nesnelere kavramlaştırılabilir. Fakat bu kavramlar içinde

yaşadığımız dünyada dolaysız bir şekilde herhangi bir şeyi imlemeyebilir. Çünkü insan kendi ürünü olmayan ve bütünüyle kendi başına var olan nesnelere dünyasında yaşar. İnsan bu nesnelere dünyası ile ilgiyi de ancak bilinç, anlık vasıtasıyla kurar. Bir şeyi o şey yapan 'şey'i kendince anlamaya çalışır. Buradaki sorular nesnelere dünyasına yönelik insani sorulardır ve var olanların tümüyle varoluşsal koşullarını anlamakla ilgilidir. (Bknz. Çotuksöken, 1989)

17. yy da Locke'un hareket noktasının da artık tözsel bir araştırma olmayıp, şeylerin var oluşlarının koşullarına ilişkin bir araştırma olduğu görülür. İnsani bir dünyayı yeniden biçimlendirecek bilginin bilimsel temellerini araştırırken de göz önünde tuttuğu şey tikellerin bilgisidir. Kullandığı yöntemin de artık tecrübeye dayanan tümevarım yöntemi olduğu görülür. Bu yöntemi temele almakla ve bilginin tikellerin bilgisi olduğunu göstermekle Locke, kendisinden önceki bilgi anlayışından köklü bir kopuşu da temsil eder. Bu durumda eğer aradığımız kesinlik iddiasında olan ve bilime dayalı bir doğru bilgi ise, o zaman incelenmesi gereken insan zihni ve insani yeteneklerin olduğu açıktır. İşte tam da bu noktadan itibaren Locke, doğru bilginin ne olduğuna ilişkin araştırmasında 'zihni' (anlığı) araştırmakla işe başlar. Şunu ifade edelim ki, "İngilizcede credulity (safdilce inanan) terimi, başlangıçta düpedüz belief (inanç) demektir. Bazı erken Hıristiyan yazarlar için, bu bir erdemdir. Terim 17. Yüzyıl boyunca, her şeye kolaylıkla (ya da eleştirel olmaksızın) inanmaya yatkın insanlar için kullanılmaya başlanınca, alçaltıcı (pejoratif) bir anlama kaydı... Gerçeğe erişme yolunun üstündeki engeller ve yanılma nedenleri hakkında yapılan çözümlerlerin gitgide sıklaşması, bilgi kuramına (epistemoloji) duyulan ilgi artışının hem bir yan ürünü hem de göstergesi olarak yorumlanabilir." (Burke, 2004: 211) Bu bağlamda onun epistemolojisinin, sadece bir bilgi edinme, entelektüel bir çabanın ötesinde ve insanın kendi aklına dayalı bir dünya kurmada tüm büyük devrimlere teorik bir temel sunmuş olmakla pratik yaşama ilişkin büyük bir anlama sahip olduğu söylenebilir.

Buraya kadar gördüğümüz şey, her şeyden önce Descartes'in ontolojisinde varlığa dair bilgi arayışı sırasında zihnin kesin bilgiyi edinme konusunda yöntemin belirleyici olduğudur. Başka bir deyişle, o, uygun yöntemin kullanılması halinde 'doğa kitabının' tüm açıklık ve kesinliğe sahip güvenilir bilgisini elde edebileceğimizi kabul eder. Buradan itibaren Locke'un kendi şüphesinin sınırlarını çizmeye ve her şeyin kesin bilgisini edinebileceğimiz zihinsel yeteneklerimizin bir

kritiğini yapmaya başladığını görebiliriz. Çoğunlukla empirizmin felsefe tarihinde rasyonalizme karşıt bir görüş olarak ele alındığını biliyoruz. Bu empirizmin epistemolojik boyutunu ifade eder. Bu anlamda “empirizmin sorusu şöyle formüle edilebilir: İdelerde –kavram veya düşünce veya fikirde-, acaba, duyularda olmayan veya duyusal varlıkta bulunmayan bir şey var mıdır? İşte soru bu olduğunda, empirizm, bir doğuştan ideler eleştirisi ile özdeşleşir... Empirizmle birlikte, insanın, dış dünya hakkında sahip olduğu imaj değişmiştir; insanın dış dünyayı resmetme tarzı değişmiştir... (Daha ötesinde)...empirizm hedefini, anlamını bir pratikte, bir hukuk, politika pratiğinde bulur. Meseleye dış dünyanın iç dünya ile ilişkisi sorunu açısından bakıldığında –ki empirist meseleye bir ‘ilişki meselesi’ olarak bakar-, rasyonalizm ilişkinin dışsallığını yenme mücadelesi iken, empirizm bu dışsallığı tesis eder. Başka bir deyişle, empirist dünyanın indirgenemez dışsallığını, bize yabancılığını, bizden başkalığını, uzaklığını tesis eder.” (Hünler, 2003: 38-39)

Locke’un deneyci yöntemi, bize yabancı ve başka olan dünyaya ilişkin kuşkuya açık olmayan bilgiyi ve bilginin sınırlarını bulmayı amaçlıyordu. Başka bir deyişle o, insani bir bilgi arayışındadır. Çünkü ona göre “yeteneğimizi bilmek kuşkuculuktan ve aylaklıktan kurtulma yoludur.” (Locke, 2004: 69) Bu durumda doğru bilgiye ulaşmak için yapılacak en iyi şey, anlığı (zihni) incelemektir. Locke’a göre “...ANLIK’ı biraz tanıyan bir kimsenin, onun, ruhun en yüksek yetisi olarak başka herhangi bir şeyden daha büyük ve daha sürekli bir tat için kullanıldığını bilmesi gerekir. Anlığın doğruyu arayışları bir tür kuş ya da yabanıl hayvan avı gibidir ve burada da tadın büyük bölümü arayışın kendisindedir. Zihin, bilgiye doğru giderken attığı her adımda bir buluş yapar ve bu hiç olmazsa o an için, yalnız yeni değil, en iyi buluştur da.” (Locke, 2004: 59)

Diyebiliriz ki, ‘kritik’ problemini felsefe tarihinde ilk kez net bir biçimde ortaya koyan Locke olmuştur. Böylece “... (b)ilgimizin kökeni, kesinliği ve menzili, eşyanın / şeylerin aydınlık ve karanlık kısımlarını sınırlayan ve birbirinden ayıran ‘ufuk çizgisinin’ keşfi, bizim için kavranabilir olan ve olmayan şeyler... Locke sonrası felsefe, bütünüyle onun gayretinden yola çıkar.” (Didier, 2009: 6) Bu bağlamda o, ‘Deneme’yi yazmadaki amacını, doğru bilgiye ulaşmak, bilimin ilerlemesinin önündeki engellerden kurtulmak, yani bilimlere sokulmuş kaba, yanlış ve anlaşılmaz terimlerin temizlenmesi olarak belirler. Gerçekte felsefe, şeylerin doğru bilgisinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla onun için alanı temizleyip bilgi yolunu örten döküntüleri

ortadan kaldıran bir kol işçisi olarak çalışmak bile yeterli bir tutkudur. (Locke, 2004: 63-64)

Locke'un zamanında en çok üzerinde durulan meseleler, ahlak ve teolojiye ilişkin problemler ve bu problemlerin sorgulanmasından doğan güçlüklerdir. Böylece o, daha Denemenin 1. kitabında doğuştan idelerin (ahlak ve Tanrı'ya ait idelerin) doğuştan insan zihnine kazanmış olduğu iddialarını reddetmekle işe başlar. 17. yy da innate ideas (doğuştan ideler) bütünüyle teolojik ilgilerle bağlantılıydı ve dini doktrinlere deistik hareketinde yardımcı olmak amacıyla formüle edilmekle birlikte, daha sonra İngiltere Kilisesinin rakip otoriteler karşısında kendi mezhebinin dogmalarını desteklemek için dönüştürüldü. Hâlbuki Locke'a göre, anlama yetimizin kapasitelerini ve buna bağlı olarak da bizim kavrayışımızı aşan konuların neler olduğunu tam olarak ortaya koymadan ahlak ve teolojiye ilişkin ilkelerin belirlenmesi mümkün olamaz. O, kesinliği idelerin uygunluğu olarak görür ve böylece Tanrı'nın ve ahlak idelerinin kesinliğinin matematiksel idelerin kesinliği ile bir tutulduğu görüşünü eleştirmek suretiyle, sorgulamaksızın kabulü, boyun eğmeyi ve bağınazlığı mahkûm eder. Sonrasında ise anlığın sınırlarını belirlemek suretiyle ahlak ve dinin ilkelerine geçer. (Lamprecht, 1927: 145-147; Hünler, 2003: 43) Bu anlamda Locke, safsatalar ile beslenen koşulsuz itaati isteyen ve bilimin ilerlemesinin önündeki en büyük engel olan tüm geleneksel düşünce ve otoriteden kurtulmak ister. Akla uygun bir yaşamın dayanaklarını teşkil eden bilim temelli 'doğru bilgiyi' araştırma ve bulma gayreti içerisindeki Locke, eserinin konusunu "... *İnsan bilgisinin* kaynağını, kesinliğini ve genişliğini, bunun yanında da *inancın, sanının ve onaylamanın* temellerini ve derecelerini araştırmak" (Locke, 2004: 67) şeklinde belirler.

Daha önce de 'açıklık' ilkesinin Kartezyen felsefede önermelerin doğuştan gelen özellikleri olarak ele alındığını ifade etmiştik. Bilindiği gibi "doğuştancılara savında bu doğrulukların doğuştan itibaren zihinde yazılı buldukları varsayılmaktadır; ancak bir doğruluğun 'yazılı' olduğunu söylemek, eğer zihin bilinçli olarak onun farkında değilse ne anlama gelir?" (Cottingham, 1995: 79) İşte neyi ifade ettiği açık olmayan bu türden söylemleri içeren ve bizim doğru bilgiye ulaşmamızın önündeki en büyük engel, Locke'a göre, sözcükleri bulanık ve anlamsız bir şekilde kullanmaktır. O halde "...insanın gözlemlediği ve zihninde bilincine vardığı *idelerin... kaynağını* ve anlığın bunları edinme yollarını ..." (Locke, 2004: 68) araştırmak gerekir. İnsanların duyulur

dünyaya ilişkin bilgisinin bilimsel temelleri nelerdir? ya da maddi dünyayı anlamının daha nesnel bir yolu var mıdır? şeklindeki soruların, idelerin tam olarak neyi ifade ettiğinin ortaya konulması ile anlaşılacağı açıktır. İnsanların yaygın bir şekilde kullanmaya alışık oldukları *açık ve seçik ideler*'den tam olarak neyi kastettiklerinin anlaşılmadığına işaret eden Locke, açık ve seçik kavramlar yerine yanlış anlaşılmaya az yatkın olan *belirgin* ve *belirlenmiş* kavramlar demeyi uygun bulur. O, bu "adlarla, zihinde bulunan, bu yüzden de belirlenmiş, yani orada olduğu gibi görülen ve algılanan bir nesneyi ..." (Locke, 2004: 64-65) anlar.

O, "ide nedir?" sorusuna en genel anlamda, 'bir insanın düşünmesi sırasında zihnin nesnesi olarak ortaya çıkan her şeyin yerini tutan terimdir' cevabını verir. Başka bir deyişle, 'ide, insan zihninin düşündüğü sırada uğraştığı, zihnin doğrudan algıladığı şeydir'. İnsan doğrudan algıladığı, aklık, düşünme, devim, insan, fil, ordu vs gibi kelimeler ve bu kelimelerin anlattığı türden bu idelerin bilincindedir. İşte bir bilginin nasıl edinildiğine dair soruya cevap bulabilmek için yapılması gereken şey, bu 'ideaların' ya da 'idelerin' nasıl edinildiğini bulmaktır. Yani 'idelerin kaynağı nedir? Hangi yollarla ediniriz?' sorularını yanıtlamak gerekir. Locke'a göre, bilgimizin kaynağının gösterilmesi ile onun doğuştan olmadığı kanıtlanmış olacaktır. (Locke, 2004: 70-97)

Onun asıl amacı doğuştan ideler öğretisinin temelsizliğini göstermek suretiyle, önyargıyı, kanyı, sanıyı doğru bilgiden ayırmaktır. Çünkü bu öğreti kendi ideolojilerini sorgulanmadan başkalarına kabul ettirmeyi sağlayan belli politik çevrelerin elindeki en önemli silahtır. Öyle ki, kendilerini pozitif kanunlarla bağlı görmeyen, sınırsız bir güçle donatılmış ve her şeye gücü yeten yöneticiler diğer insanların kendilerine itaatle yükümlü olduklarını ileri sürdüklerinde, insanlar, bu yöneticiler için hazır bir av olacaklardır. Öyleyse böyle bir öğreti bireylerin menfaatlerinin güvenliği için kendi rızaları ile katılmayı seçtikleri politik bir toplumun temeli olamaz. Ne var ki, çoğu insan kendi akıllarını yol gösterici olarak kullanmamaktadır. Bunlar, başkalarından aldıkları örnekler, geleneksel alışkanlıklar, ahlaklı ya da hikmet sahibi olarak gördükleri kişilerin davranış, kanaat ve tavsiyelerini hiç düşünmeden, eleştirmeden güvenli bulurlar ve başka bir hayat ya da davranış kaidesine ihtiyaç duymazlar. Bu durumda hep ikinci elden sunulan bu kaideler doğrultusunda yöneticilerin kendi egemenlikleri lehine davranışları kaçınılmaz olur. Hâlbuki Locke'a göre, başka bir hayat tarzına ilişkin doğru bilgiyi insanlar, akıl-duyu birlikteliğinden

çıkarabilirler. Elbette ki doğru bilginin kaynağını sorgulamak suretiyle böyle bir bilgiye ulaşmak mümkündür. (Locke, 1999: 23-34) Bu anlamda alternatif ve herkes tarafından kabul görececek bir hayat tarzının temelini oluşturacak bilgiyi sunduğunu düşünen Locke'un epistemolojisini kısaca ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Düşüncenin nesnelere olan bütün idelerin, ya *duyumdan* ya da *düşünüm*den geldiğine işaret eden Locke şöyle der:

“Öyleyse zihnin bütün öz niteliklerden yoksun, hiçbir idesi olmayan, özel deyimle, beyaz kâğıt olduğunu düşünelim; bu zihin nasıl donatılacaktır? ... Bu geniş birikim nereden geliyor? Zihnin usun ve bilginin bütün gereçlerini nereden edinmiştir? Bunu tek sözcükle deneyden diye yanıtlayacağım. Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır ve o gereçlerin hepsi de oradan türetilmişlerdir.” (Locke, 2004: 97-98)

Böylece Locke'a göre, başlangıçta zihinde, duyular bir şey iletmeden önce hiçbir ide görünmediğinden, anlaktaki ideler *duyumla* eş zamanlıdır. Çünkü duyum, beden her hangi bir bölümünde üretilen bir izlenim ya da devimdir. Zihinsel işlemlerin (algılama, anımsama, inceleme, usamlama vb.) ilk etkinliğini, dış nesnelere duyularımız üzerinde yaptığı bu izlenimleri üzerinde başlatır. (Locke, 2004: 107) Yani biz bir taraftan duyuların zihne ilettikleri, sarı, sıcak, soğuk, sert, acı, tatlı gibi duyular niteliklerin idelerini ediniriz. Bunları doğrudan doğruya dışsal nesnelere algılanmasıyla elde ederiz. İdelerimizin büyük bölümünün kaynağı duyularımıza bağlı olduğundan bunlara *DUYUM (sensation)* denir. Diğer taraftan da, bilincin durumlarını ifade eden ideler vardır. Bunlar algılama, düşünme, kuşkulama, inanma, akıl yürütme, bilme, isteme gibi bilincin, ruhun kendileri üzerinde düşünüp onları incelemesi suretiyle edindiği idelerdir. Her iki durumda seçik ideler alırız. Locke, zihnin sadece kendi iç işlemleri üzerinde düşünerek elde ettiği idelerin kaynağına da *DÜŞÜNÜM (reflection)* der. Bu ide kaynağı herkesin kendi içindedir. Bilgimizi oluşturan bütün idelerimizin bu iki kaynaktan geldiğini en açık şekilde çocuklarda gözlemlemek mümkündür. Bir çocuğun doğduğu andan itibaren onun ilerdeki bilgisinin temellerini oluşturacak bir takım idelerin onda olduğunu gösteren her hangi bir neden yoktur. Çocuğun bu tür idelerle donanması zamanla, aşama aşama gerçekleşir. Bir kişi ilk apaçık ve seçik uzun süreli ideyi ne zaman edinir? Ya da algılamaya ne zaman başlar? sorusuna Locke, ruh algılamaya başladığında ideler oluşmaya başlar

şeklinde cevap verir. Çünkü bu türden idelere sahip olmak ile algılama aynı şeydir. Buna göre, bir çocuk dünyaya geldiği andan itibaren, kendisini etkileyen pek çok şeyle kuşatılmıştır. Ve ister istemez onların zihinlerine ışık, renk, ses, dokunma ile ilgili niteliklere ilişkin değişik idelerin baskısı olur. Ancak eğer bir çocuk, sadece ak ya da karadan başka bir rengin olmadığı bir yere kapatılırsa ya da çocukluğunda istiridye ve ananas tadını almamışsa, böyle bir kimsede bu tatlarla ya da farklı renklere (örneğin kırmızı, yeşil gibi) ilişkin herhangi bir idenin oluşması beklenemez. Ya da kör doğmuş ve şu anda yetişkin olan bir kimsenin aynı büyüklükte ve aynı madenden yapılmış küp ve kürenin sadece dokunma suretiyle deneyinin edinmiş olduğunu düşünelim, gözlerinin açıldığı varsayımsal bir durumda, görme duyusuna dayanarak hangisinin küre ya da küp olduğunu güvenle söyleyemez. Çünkü Locke'a göre, dokunma deneyimini elde ettiğinden ancak dokunmayla onları kesinlikle ayırt edebilecektir. Bizim yalın idelerimizin ilk yapıtaşı deneyden kaynaklanır. Daha sonra düşünüm ideleri gelir. Çünkü insanlar ancak düşüncelerini zihin işlemleri üzerine çevirip dikkatle incelediklerinde, değişik nesnelere değişik ilişkiler kurduğunda açık ve seçik ideleri, kalıcı ve uzun süren ideleri edinirler. (Locke, 2004: 97-101, 132-133)

Locke'un sözünü ettiği bu '*farkındalık*' durumu, yani bu ilk izlenimlerin bilincinde olmak durumu '*doğuştan ilkeler*'in reddedilmesinin nedeni olarak görülür. Çünkü ona göre, çocukların doğmadan önce anne karnında sıcaklık ve açlık gibi ilk edindikleri ve bir daha ayrılamayacakları ideler olsa da bunlar '*doğuştan ideler*' olmaktan çok uzaktırlar. Hâlbuki "... (d)oğuştan ilkelerin tamamıyla başka bir doğası olduğu kabul edilmektedir; onların zihne, içerdeki rastlantısal değişmelerden ya da beden üzerindeki işlemlerden gelmediği, ama zihne varlığının ya da oluşumunun ilk anında kazılmış özgün nitelikler oldukları varsayılmaktadır." (Locke, 2004: 131-132) Ancak Locke'a göre, aslında rasyonalistlerin (akılcıların) '*doğuştan ilkeler*'den kaynaklandığını ileri sürdükleri "... tüm bilgi için sonul yapıtaşı duyuusal izlenimlerdir. Bu açıklama bir hamlede yalnızca doğuştancılık öğretisini değil, aynı zamanda duyular dünyasını aşan ve gerçekliğin doğasını akılla ortaya koyan tüm Akılcılık girişimini de devre dışı bırakıyordu." (Cottingham, 1995: 80)

Locke'a göre, bilgimizin '*doğuştan ilkelere*' dayandığı yönündeki en büyük kanıt '*genel onay*'dir. Fakat hem *kurgusal hem de ahlaki ilkelerin* bütün insanlar tarafından evrensel olarak kabul görmesi, hiçbir şeyin

doğuştanlığını kanıtlamaz. Öte yandan özdeşlik (*bir şey ne ise odur*) ya da çelişmezlik (*Aynı şeyin hem olması hem de olmaması olanaksızdır*) ilkeleri genel kabulden uzak ancak herkes arasında ünsalmış özdeyişler olmaktan öteye gitmez. Yine Locke için çocuklar ve geri zekâlılar '*bu doğuştan ilkelere*' sahip değildir. Çünkü bu ilkeler, şayet, onların zihinlerinde damgalanmış ya da kazanılmışsa, bu ilkelerin çocuklar ve geri zekâlılar tarafından bilinmeleri ve onaylanmaları gerekirdi. Hâlbuki bu izlenimlere sahip olmadıkları açıktır. Öyleyse ruhun kendisinin algılamadığı ya da kavramadığı doğruların önceden kazanılmış olduğunu düşünmesi bir çelişkidir. Dolayısıyla Locke'a göre, bir şeyin zihne kazanılmış olduğu ama zihnin onu bilmediğini ya da onun '*farkında*' olmadığını söylemek o izlenimi yok saymaktır. Doğuştancılara insanların bu ilkeleri '*usunu*' kullanmaya başladıktan sonra bilebileceği, '*farkına varabileceği*' ve kabul edebilecekleri yönündeki iddiası da, bu ilkelerin doğuştan olduklarını kanıtlamaz. (Locke, 2004: 71-75) Örneğin, Menon diyalogunda (Platon, 2009) Sokrates'in yönlendirmesiyle genç kölenin görmesini sağladığı kareler hakkında olduğu gibi, kölenin matematiksel önermelerin doğruluğuna ulaşabildiği doğrudur. Ancak insanların bu tür doğrulukların farkında olması olgusu doğuştancılık savını desteklemez. Aksine bu savda bilgi, belli bir zihin hali ya da entelektüel gelişme süreciyle açıklanmaya çalışılır. (Cottingham, 1995: 79)

O halde diyebiliriz ki, bilgi edinirken zihin aşama aşama gelişmekte ve zihinsel kapasitenin bilginin derecesini ve düzeyini belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Başka bir deyişle, bilgi düzeyi, bireyin zihinsel kapasitesi ile doğrudan ilişkilidir. Her şeyden önce duyulur dünyaya ait adlandırmada, düzenlemede ya da sınıflandırmada biz görünmez soyut kavramlara başvururuz. Bu kavramları oluşturmada çevremizdeki canlılar ve cansız nesnelere benzerlikleri-farklılıkları açısından sınıflandırırız. (Kuşlar, kediler, köpekler, çocuklar, masalar, kalemler, v.s.) Bilgimizin böyle bir zihinsel süreç içerisinde oluştuğuna kuşku yoktur. Bu kavramsallaştırmanın temelinde mutlaka duyu verilerinin olması zorunluluğu vardır.

Hâlbuki doğuştan ilkeler, birincil nitelikler saf bilinç eşdeğerdir, yani düşüncenin, ruhun özünü oluşturur. Ancak Locke'a göre, "...yalın idea, duyuma, saf ve yalın bilinç fenomenine denk olamaz... Locke, duyu verilerini akli unsurlara çevirir." (Didier, 2009: 24) O halde şunu sormak gerekir: Düşüncenin nesnesi olan ideleri edinildiği iki kaynak olan duyum ve düşünüm sırasında anlığın (zihnin) durumu nasıldır? Şunu

belirtelim ki, kavramlaştırmanın temelinde çevremizdeki dolaysız bir şekilde duyularımız vasıtasıyla algıladığımız şeyler vardır. Düşüncemizin nesnesi olan ide* ya da ideanın bu şekilde kullanıldığı da açıktır.

Öyleyse kaynağı duyum ve düşünüm olan ne tür idelerden söz ederiz? Locke'a göre, iki tür idemiz vardır. Bizim idelerimizin bazıları basit (*simple ideas*) bazıları da karmaşıktır (*complex ideas*). Basit idelerin edinilmesi sırasında anlık büyük oranda edilgindir, pasiftir. Nasıl ki bir ayna önüne konan nesnelere, imgeleri reddedemez ve değiştiremezse, anlık da duyular vasıtasıyla zihne sunulan ideleri kazandıktan sonra silip yenilerini yapamaz. Yani zihin bunları ne yapabilir ne de yok edebilir. Ancak bu ilk aşamada pasif olan anlık, bu basit ideleri bir kez biriktirdikten ve bunlar üzerinde tekrarlar, birleştirme, ayırt etme gibi sonsuz sayıda birleştirme gücü kazandıktan sonra, karmaşık ideler yapabilir. Anlık (zihin) basit ideleri alma noktasında edilgin iken, bu ideleri zihinsel bir süreçten geçirmek suretiyle karmaşık ideler elde etmede etkindir. Ona göre her cisimde, bizim beş duyumuz vasıtasıyla edindiğimiz (sesler, tatlar, kokular, görülür ya da dokunulur) nitelikler dışında yeni nitelikler tasarlamak insan için olanaksızdır. Buradan her duyuya ait özel basit idelerin olduğu görülür. Bu basit ideler ona göre, *karmaşık idelerimizin oluşturuçularıdır*. (Locke, 2004: 108-109)

Zihin bütün basit idelerin ediniminde tümüyle edilgin olmakla birlikte onda bu ilk verileri işleyecek bir gücün olduğuna işaret eden Locke'a göre, zihin, kendi gücünü kendi basit idelerine uygulamasına aracılık eden eylemlerin sonucunda karmaşık ideler yapar. Zihnin başlıca eylemleri şunlardır: "...(1) Birçok basit ideyi bir bileşik ideye birleştirmek; bütün *karmaşık ideler* böyle yapılmıştır. (2) İkincisi, basit ya da karmaşık iki ideyi alıp, onları bir tek ideye birleştirmeksizin, ikisinin birlikte bir görünüşünü elde edecek bir biçimde yan yana getirmektir; zihin bütün *bağıntı idelerini* bu yoldan edinir. (3) Üçüncüsü, ideleri kendi gerçek varoluşlarında onlara eşlik eden bütün öteki idelerden ayırmaktır." (Locke, 2004: 143)

İşte tüm buraya kadar sunmuş olduğu açıklamada Locke, insanın

* İde teriminin "... İlk anlamı ve Homeros'ta da yürürlükte olan kullanımı birinin gördüğü şey'dir, normalde bedeninin veya cismin 'görünüşü', 'biçim'idir... Herodotos'un zamanında, *eidōs* ve onunla aynı kökten gelip kullanıma girmiş olan *idea*, 'karakteristik özgülük' ...veya 'tip' anlamına doğru genişletilmiş ve soyutlanmıştır." (Peters, 2004: 85)

hem maddi hem de zihinsel dünyadaki gereçleri ne var ne de yok edebileceği türden olmadığına işaret eder. O halde diyebiliriz ki, zihin sadece varolana ilişkin bir bilgi üretebilir. Zihnin soyut kavramlar üretirken de son aşamada kullandığı malzeme ne kendisi tarafından üretilmiştir ne de zihin bu temel verileri yok edebilir. Her ide kendine has bir duyu yoluyla edinilir. Örneğin aklık, sertlik, koku gibi duyular görme, dokunma ya da koklama duyumu ile elde edilir. Bu idelerin kaynağı duyumdur (dış gözlemdir). Bu yolla alınan basit ideleri, insan sadece birleştirir, soyutlar, bağıntı kurar, ya da ayırır. Zihin böylece düşüncenin nesnelere olan basit ideleri, yani duyumun sunduğu verileri, düşünüm (iç gözlem) vasıtasıyla, yani uslamlama ve bağıntı kurmak suretiyle değiştirebilir ve çoğaltabilir. Böylece basit ideler artık düşüncenin kendine dönmesiyle zihnin işlemleri sonucunda karmaşık (complex ideas) idelere dönüşürler. Başka bir deyişle, basit ideler düşünümde (iç gözlemde) de yer alırlar. Bu faaliyet sırasında zihnin aktif olduğu, duyular vasıtasıyla dış dünyadan tek sıra halinde yani olağan düzenli bir akışla gelen izlenimler ya da basit idelerin, insan zihni tarafından işlendiği görülür.

Diyebiliriz ki, süreci böyle ortaya koymakla Locke, "...zihni duyumlara indirgemekten kaçınmış olur...(örneğin)... Condillac gibi, aklı ya da zihni duyuların bir tür toplamına indirgemeye yönelen..." (Günay, 2010: 50) filozoflardan da ayrılır. Öte yandan doğuştancıların iddia ettiği gibi ilk ilkelerin ya da birincil niteliklerin apriori olduklarına ilişkin savını, zihnin sadece duyuları alma ve bunları işleme gücüne bağlamakla da reddeder.

Öte yandan Locke'a göre, insan zihnin karmaşık ideleri (örn. güzellik, minnet, bir insan ya da adalet vs.) oluştururken temelde bütün yapımların temeli olan basit idelerle sınırlı kalmaz ve zihin kendi gücünü kullanarak duyum ve düşünümün verilerini değiştirir ve çoğaltır. Böylece onun, bizim genel fikirlerimizin oluştuğu bu süreçte zihne büyük bir önem atfettiği de gözden kaçmaz.

Ne var ki, buradaki asıl sorun iki kaynaktan (duyum ve düşünüm) edindiğimiz zihnimizdeki idelerin (basit ve karmaşık) "...dışımızdaki şeylerle olan bağlantısında ortaya çıkar. Yani, asıl sorun, zihnimizdekilerin nesnel gerçeklik ile bağıntısındadır. Bu önemlidir, çünkü bu bağ/bağıntı gösterilmediği noktada, zihnimizdeki ideler olarak kalır, yani benim idem/düşüncem ile dış dünyanın gerçekliğinin örtüştüğünden emin olamam; idelerimin, o nesnellüğün temsili olup olmadığından veya idelerimin nesneden gelen izleri taşıdığından emin

olamam. Locke, bu yüzden, dikkatini ideleri üreten nesnelere ile idelerin nasıl bağlandıkları problemine yoğunlaştırır.” (Hünler, 2003: 50-51) Locke, bütün bilgimizin idelerimiz etrafında döndüğüne işaret eder. O halde duyum ve düşünümünden edindiğimiz bilginin ölçütü (değeri) nedir? Nesnelere ilişkin hangi kaynağın daha doğru bilgi verdiğini nasıl anlayabiliriz? Bu iki kaynaktan edindiğimiz ideler, nesnelere ilişkin gerçekliğini yansıtırlar mı? Başka bir deyişle, bizim algıladığımız reel dünyaya ait niteliklerin ideleri nesnelere tekrar üretebilir mi? gibi sorulara cevap verebilmek için öncelikle onun bilgi tanımına bakmak gerekir. Locke bilgiyi en genel anlamda şöyle tanımlıyor:

“Bilgi, iki ide arasındaki uyuma ya da uyumsuzluğunun algılanmasıdır. Böylece bana göre bilgi, iki idemiz arasındaki bağlantı ve uyuma ya da uyumsuzluğa ve karşıtlığın algılanmasıdır. Bu algının bulunduğu yerde bilgi de vardır, bulunmadığı yerde imgeleyecek, varsayacak, inanacak bir şeyler bulsak da bilgi bulamayız. Akın kara olmadığı biliyorsak, bu iki idenin uyumsuzluğunu algılamaktan başka ne yapmış oluruz; bir üçgenin iç açısının toplamının iki dik açıya eşit olduğunu tanıtlamanın bütün güvenine dayanarak bildiğimiz zaman, iki dik açıya eşitliğin bir üçgenin üç açısıyla zorunlu olarak uyduğunu ve ondan ayırlamaz olduğunu algılamaktan öte ne yapmış oluruz?” (Locke, 2004:356)

Görüldüğü gibi bu ifadelerinde Locke, bilgi ile güven arasında bir ilişki kurmuştur. Nitekim bu ilgi Worcester Piskoposu Stillingfleet ile yaptığı tartışmada da kurulmuştur. Onun için, bilmek ile güvenli olmak aynı şeydir. (Locke, 2004: 510) Öyleyse Locke için upuygun olmak ya da upuygun olmamak ne anlama gelir? Şüphe götürmez, güvenli bir bilgi hangi tür edimin sonucudur? Ya da objesine upuygun olan güvenli bilgiyi nereden elde ederiz? Farklı iki kaynaktan (iç ve dış algıdan) gelen idelerimiz ne dereceye kadar nesneye uygundur? Hangi ide türü real varlıklara ilişkin doğru bilgiyi bize verir? gibi soruları nasıl Locke’un cevapladığına bakmak gerekir.

İşte bu iki tür ideye (simple ideas- complex ideas) bilgi ölçütleri açısından baktığımızda, şeylerin gerçekliğini yansıtma bakımından bizdeki idelerin kimisinin *upuygun (adequate)*, kimisinin de eksik olduğunu görürüz. Locke’a göre, şeylerin bizde duyuları üretmesi sonucunda ortaya çıkan basit ideler, aslında güçlerin etkilerinden başka bir şey değildirler. Başka bir deyişle, güçler nesnelere bizim

üzerimizdeki etkileri ise, başka cisimlerle kurulan bağıntılar sonucunda ortaya çıkar ki, biz bunların şeylerin gerçeğiyle uyduğuna inanırız. Örneğin yukarıda da ele aldığımız gibi şeker bizde tatlılık ve aklık idelerini üretiyorsa, onda bu ideleri üretme gücünün bulunması gerektiğini düşünürüz. Ya da ateşin acı verici, ışıklı ve sıcak olduğunu ifade ettiğimizde, sanki ondaki bu niteliklerin ateşin gerçek nitelikleri olduğundan bahsediyormuş gibiyizdir. Locke, bu niteliklere (renk, ses, sertlik, koku vs.) *ikincil nitelikler* diyor. Ve ona göre, bu nitelikler daha çok halk arasında anlaşmayı sağlamak için uydurulmuş kavramlardır. *İkincil nitelikler*, zihnimizde nesnelere belli türden ide ve duyum üretme gücünden başka bir şey değildir. Locke, şeylerin gerçeğini yansıtması bakımından *birincil niteliklerden* söz eder. Bunlar bizde idesi bulunan yer kaplama, şekil, katılık, devim ve durgunluk gibi niteliklerdir. Bu nitelikleri algılayacak varlıklar olsa da olmasa da dünyadadırlar vardır. Dolayısıyla bu nitelikleri cisimlerden edindiğimiz duyumların ve değişimlerin nedeni olarak görmekte haklıyızdır. Bizdeki cisim idesi, işte bu duyulur niteliklerin bir toplamından başka bir şey değildir. Karmaşık idelerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığına ya da gerçeğe uygun olup olmadığına gelince; bu tür ideler belli bir takım zihinsel süreçler sonucunda (düşünme, algılama, ayırma, birleştirme ve saklama gibi) yapılmış olan idelerdir ve bir kişi bir ada bağlanmak suretiyle, eylemleri ona göre ölçüp belirleyebileceği bir ölçü elde eder. Dolayısıyla karmaşık idelerin oluşturulma sürecinde sadece psikolojik süreçlerin işlediğini görürüz. Bu idelerin şeylerin gerçekliğini yansıttıklarını söylemek mümkün değildir. Aslında upuygun ideler, ilk örneklerini yetkin bir biçimde temsil eden idelerdir. Hâlbuki bir kimse sadece kendi zihninde olan bir yalın ideye upuygun bir karmaşık ideyi bulabilir. Örneğin, korkunun sıkıntısını hissetmeme, tehlike karşısında yapılacak olan eylemi soğukkanlılıkla düşünme ve dinginlikle uygulama idelerini 'yüreklilik' adı altında birleştiren bir kimse bu ideleri sadece kendi zihninde bulunduruyor demektir. Ancak bir kimse 'yüreklilik' idesini düşünürken zihnindeki idenin bir başkasının idesine uygun olmasını isterse, onun idesi eksik ve kusurlu olabilir. Locke'a göre, bizdeki karışık idelerin yanlış olma olasılığı öteki yani basit idelerden daha yüksektir. Diyebiliriz ki, basit ideleri tam olarak temsil etmeseler ya da upuygun olmasalar da şeylerin bizde ürettiği güçler ile zorunlu bir bağlantısı vardır. Hâlbuki bir alışkanlıktan ve varsayımdan kaynaklanan insanların zihinlerinde bir cismin herhangi bir cinse ait olduğunu gösteren gerçek özlerin yerini tutmak ya da temsil

etmek üzere kullanıldıkları karmaşık ideler, gerçek özlere upuygun olmaktan çok uzaktır. Öyleyse karmaşık ide, bir cismin gerçek özü olamaz. Bu yüzden cisimlerin bizdeki idelerinin tümü eksik ve kusurludur. (Locke, 2004: 260-268) Diyebiliriz ki, basit ya da yalın idelerin, şeyler dünyasına zorunlu anlamda bağlı olmaları ve bizim üzerimizdeki etkileri dolayısıyla, bir dereceye kadar upuygun bilgisini elde etsek de yine de şeylerin gerçek özünü tam olarak asla bilemeyiz.

Öte yandan işte bu duyulur niteliklere sahip olan cisimlerin gerçekten var olduklarını kabul eden Locke'a göre, "...duyusal bilginin konusunu, nesnesini kuran şey de tözdür." (Hünler, 2003: 53) Locke tözü* (*substance*) "cisim, varlık ve cevher (dayanak, altta duran) manalarında kullanır." (Baykan, 1996: 82) Ona göre, bir taşıyıcı ya da dayanak, zihne açık ve seçik bir ide olarak sunulmamıştır. Ve bizdeki 'töz' idesi, kiplerle ilineklelerin kendi başlarına var olabilmelerini kavrayamayışımıza dayanmaktadır. Locke'a göre, şeylerin varlıkları bu şeylerin bizde bulunan idelerine bağlı değildir. Bir alışkanlık sonucu "duyulur niteliklerin basit idelerinin kendi başlarına var olabileceklerini kavrayamıyoruz, bu yüzden de bunların ortak bir özünde birleştiklerini ve onları öznenin taşıdığını kabul ediyoruz ve bu taşıyıcıya da 'töz' diyoruz." (Locke, 2004: 503)

Her şeyden önce felsefenin sonul amacının mutlu bir yaşamı düzenleyebilmek için doğruyu, hakikati bulmaya çalışmak olduğunu biliyoruz. Öyleyse mutlu bir yaşama ulaştıracak bilginin nasıl bir bilgi olduğu ve bu amaca ulaşmada yeterli olup olmadığı araştırılmalıdır. İşte sözcükleri bir şeylermiş gibi görmekle düşebileceğimiz yanılgılardan elinden geldiğince kendini kurtarmaya çalışan ve geleneksel anlamda bir alışkanlığın sonucu olarak ortaya konulmuş olan töz, bilmediğimiz bir şeydir. Öyleyse şunu sormamız gerekir: Tamamen varsayıma ve alışkanlığa, bulanık fikirlere dayanan böyle bir "töz" idesi, mutlu bir yaşama ulaşmada gerçekçi bir işlevi görebilecek durumda mıdır?

* Töz, "ilinekleri, bağlı bulunacak bir şeyi gerektiren bir tür gerçek varlıklar olarak ilk düşünenler, onları taşıyacak töz sözcüğünü icat etmek zorunda kaldılar. Dünyayı taşıyacak bir şeyin de gerekli olduğunu düşünen Hintli filozof bu 'töz' sözcüğünü düşünebilseydi, dünyayı taşımak için bir fil, fili taşımak için de bir kaplumbağa arama sıkıntısına katlanması gerekmezdi; bu "töz" sözcüğü bu işi yeterince yapardı. Böylece dünyayı neyin taşıdığını soran kimsenin, Hintli filozoftan, tözün ne olduğunu bilmediği, onun dünyayı taşıyan şey olduğu, biçimindeki yanıtını uygun bulması gerekirdi, nasıl ki biz, Avrupalı filozofumuzun, tözün ne olduğunu bilmeden öne sürdüğü, onun ilineklelerin taşıyıcısı olduğu yanıtını uygun buluyoruz. Öyle ki, bizdeki töz idesi, onun ne olduğunu değil, ne yaptığının bulanık idesidir." **Locke, a.g.e., (II. Kitap: İdeler Üzerine), s. 152**

Locke'un buna cevabı kesinlikle hayır olacaktır. Çünkü bulanık fikirler, bu yaşamdaki en büyük amaçları olan mutluluğa ulaşmada insanları yolundan saptırır. Ancak bilinmesi gereken, her tikel kişinin mutluluğu arayışının çeşitli olduğudur. Herkesin mutluluğa ulaşmak için aynı yolu seçmediği anlamına gelir ki, bu da ona göre, ussal varlıkların gerçek mutluluğa ulaşmak için gösterdikleri sürekli çabalar ve kesintisiz arayışları sırasındaki *özgürlüklerinin* üzerinde döndüğü eksendir. Çünkü doğalarının mutluluğa yönelik ve eğilimli oluşu, onları, bunda yanılmamaya ve onu elden kaçırmamaya yönelten zorunluluk ve dürtüdür. Dolayısıyla bu durum onları zorunlu olarak, amaçlarına ulaşmanın araçları olan tikel eylemler yönünde önlem almaya, düşünmeye ve uyanık olmaya götürür. Dolayısıyla öznelerin gerçek etmen ve güç gibi göründükleri özgür eylem, ussal ölümlü varlıkların en büyük ayrıcalıklarıdır. (Locke, 2004: 192-193) O halde diyebiliriz ki, özneleri gerçek etkin bir güç olmaktan uzaklaştıran ve onların özgürlüğünün önünde duran en büyük engel bulanık fikirlerdir. Tarihsel seyri içerisinde ele alındığında bu engellerden en önemlilerinden birinin 'töz' idesi olduğunu söyleyebiliriz.

Töz (substans) kavramının *adsal* değil *gerçek* olması gerektiğine ilişkin Stilingfleet'in eleştirisinin karşısında "... *Varlık* olarak substans ile *fikir* olarak substans ayrımını..." Baykan, 1996: 84) yapan Locke, substansı, gerçek öz ya da her şeyin altındaki dayanak anlamında *Varlık*'i bir ide (fikir ya da kavram) yani zihindeki bileşimleri olan özgül adlar olarak kavramakla Stilingfleet'e katılsa da bu kavramın bir gerçekliğe işaret etmediğini düşünür. O, tözü, ontolojik değil, epistemolojik anlamda ortaya koymaya çalışır. Çünkü biz "varolan bir nesne ya da olguyu, ancak kavramlar yoluyla düşünme ve bilme konusu haline getiririz. Varolan, ne türden olursa olsun, ancak insan düşünmesinin kavram kurma etkinliği aracılığıyla var olmaktadır. Gerçekten var olma ise bilginin konusu olabilmek demektir: varolanın, bilme-bilinme boyutunu kazanmış olması demektir." (Çotuksöken, 1998: 13)

O halde güvenli bilgi varolana ilişkin bilgi ise, töz olarak *Varlık*'a ait bir bilgiyi nasıl ediniriz? Diyebiliriz ki, Locke'un bütün amacı zihnimizdeki tüm idelerin en son aşamada tecrübe ve duyum kaynaklı olduğunu kanıtlamaktır. Bu anlamda hangi tür 'tözsel biçimlerden' bahsederseniz edelim Locke'a göre, basit idelerin topluluğundan yapılan şey olmalarının ötesinde bir idesinden söz edilemez. Böyle idelerin var olup olmaması konusunda herkes kendi deneyimine başvurur. Örneğin,

at, altın, su vb. bireysel cisimler tikeldir. Duyularımızın bize özdeksel şeylerden başka bir şey göstermediğini düşünebiliyor olmamız aslında düşünüm eksikliğindedir. Maddi varlık (beden) ruhi varlık (zihin) ya da tin idesi de beden idesi kadar açık ve seçiktir. Diyebiliriz ki, Locke'a göre, hem cisimsel hem de tinsel varlığa ilişkin her şey deneyden gelir. Çünkü ben, görme ya da işitme ve benzeri yollarla duyunun nesnesi olarak benim dışımda bir cisimsel varlık olduğunu bildiğime göre, benim içimde gören ve işiten, tinsel bir varlık olduğunu ondan da daha kesin olarak bilirim. Aynı şekilde bir töz tasarımı olan 'Tanrı' karmaşık idesi de deneyimin sunduğu yalın idelerden yapılmıştır. Mükemmel ve yüce bir varlığa uygun olan ideyi kuracağımız zaman bizdeki bütün idelerin tümünü sonsuzluk idesiyle genişletmek suretiyle bir araya getirerek Tanrı idesini oluştururuz. Sonuç olarak bizde bulunan değişik türden tözlere ilişkin idelerimiz tamamen varsayıma dayanan yalın (basit) ide topluluklarıdır. Tözlerin bizde açık ve seçik bir idesi yoktur. (Locke, 2004: 203-219) Bu tür idelerin şeylerin gerçekliğine ilişkin açık-seçik bilgisini vermekten uzak olduğunu ve bu kavramların sınırlarının belirlenmesinin, zihnin nereye kadar uzanabileceğini, sınırlarını göstermesi açısından büyük bir öneme sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bütün amacımız doğru bilgiye ulaşmak ve doğruluk bu tür idelere ilişkin değilse, ulaşmak istediğimiz doğruluk neye ya da hangi tür ideye (tasarıma) ilişkindir? Doğruluk yukarıda Locke'un yaptığı tanımda, ideler arasındaki upuygunluk olarak ortaya konmuştu. Öncelikle şunu belirtelim ki, eğer bilgiden reel objenin bir yansıması, temsili anlaşılıyorsa buraya kadarki tüm açıklamalardan nesnelere ilişkin upuygun bir bilgimizin olmadığını söylemeliyiz.

Locke'a göre, saptırılmış bir şekilde pek çok sözcükte olduğu gibi çoğunlukla ideler doğru ya da yanlış nitelenir ancak doğruluk ve yanlışlık idelere değil, *önermelere* ilişkin olmalıdır. Çünkü idelerimiz çıplak görüntüler ya da algılardır. Ve nasıl ki bir ad tek başına doğru ya da yanlış değilse, ideler de öyledir. Ve sadece zihin, ideleri arasında bir bağlantı kurduğunda idelerin doğru ya da yanlışlığı sözkonusu olabilir. Bu anlamda Locke, şeyler dünyasının zihindeki idelere büyük oranda uygunluğu söz konusu olmasına karşılık, töz idelerimizin büyük bir bölümünün uygun olmadığı, yani yanlış olduğuna işaret eder. (Locke, 2004: 260-268)

Bu bağlamda bu tür bağıntıları konu alan bir metafizikten söz etmek mümkün olmadığı gibi, böyle bir metafiziği temele alan yaşamda mutluluğa ilişkin "doğru" bir bilgiden söz etmek imkânı da kalmaz.

Öyleyse zihnin hangi bağıntıları bilgiye bizi götürür? Ona göre, zihin kendi ideleriyle (ya da tasarımlarıyla) ilgili olarak örtük bağıntılar kurmaya yatkındır. Bilgiye giden yolda zihin, gözlemleri sonucunda birleştirmek, ayırmak, sınıflandırmak suretiyle bilgiye ulaşmaya çalışır. O halde bilgi, zihnin, kendi ide ya da tasarımlarında her zaman ilk bakışta algıladığı uyuşma ya da uyuşmamanın bulunduğu yerde vardır. Locke bu uyuşmanın dört katmanlı olduğuna işaret eder: a) özdeşlik ya da başkalık, b) bağıntı, c) birlikte varoluş ya da zorunlu bağlantı, d) gerçek varoluş. O'na göre, "...bizim idelerimizle ilgili olarak yapabileceğimiz her türlü araştırma, bunlarla ilgili olarak bildiğimiz ya da doğruladığımız her şey, herhangi bir idenin ya başkasının aynı olduğu ya da olmadığıdır; onun aynı öznedeki başka bir ideyle birlikte var olduğu ya da birlikte-var olmadığıdır; onun başka bir ideyle şu ya da bu bağıntısı olduğudur; ya da onun zihin dışında bir gerçek varoluşunun bulunduğudır. Böylece 'mavi sarı değildir' bir özdeşlik uyuşmazlığı, 'koşut çizgiler arasında bulunan eşit tabanlı iki üçgen eşittir' bir bağıntı uyuşması, 'demirde mıknatısın etkilenim gücü vardır' birlikte-varoluş uyuşması ve 'Tanrı vardır' bir gerçek varoluş uyuşmasını gösterir." (Locke, 2004: 232-233)

Diyebiliriz ki, *uygunluk* ya da *doğruluk*, doğru bilgi zihindeki ideler arasındaki uyumdur. Dış deneyin duyumlarında fiziksel dünyaya, şeyler dünyasına ait *doğru*, upuygun bilgi bulamayız. Başka bir deyişle, nesnesine uygun bir bilgi dış gözlemin algılarında var olamaz. Öyleyse "objesine *uygun* bilgi ancak iç deneyin (reflection) algılarında olabilir; biz kendi ruh durumumuzu doğrudan doğruya yaşatan 'basit tasarımlar' (simple ideas) içimizde olup bitenlerin doğru ve gerçek yansılarını sağlarlar. Locke'un bu düşüncesi Descartes felsefesinin 'kesin bilgiyi ancak *kendimizi bilme*'de bulabileceğimiz görüşüne yakındır." (Gökberk, 1999: 338)

Bilgimizin kesinliği ve güvenliği sözkonusu olduğunda bilgimizin sezgisel (intuitif) ve tanıtılamalı (demonstratif) olarak iki derecesinden bahseder Locke. Bizim bütün bilgimiz, zihnin kendi ideleri üzerindeki düşüncesinden kaynaklanır. İşte zihin iki ide arasındaki uyuşma ya da uyuşmamayı, kanıtı ihtiyaç duymaksızın dolaysız, araya herhangi bir ide girmeden 'akın kara olmadığını' ya da 'bir karenin daire olmadığını' bildiği gibi, yani tıpkı 'gözün ışığı gördüğü' gibi sadece ona yönelmekle basit bir sezgiyle güvenilir bilebilir. Ona göre, sezgisel bilgi en kesin ve güvenilir bilgidir. (Locke, 2004: 362) Uyuşma ya da uygunluk nedir? Ve uyuşmanın var olduğu böyle kesin bir bilgiyi biz nerede buluruz?

sorusuna elbette cevabı 'kendi bilinci'mde buluruz olur. Onun düşüncesinde *özdeşlik* ve *birlikte varoluş* şeklinde belirlediği uyuşma, bir bağıntı olmanın ötesinde bir anlama sahiptir. Öyle ki, insan *doğruluğa* bu bağıntılar sayesinde varabilir. En kesin bilgiyi ise kişi, kişisel özdeşliğin* ne olduğunu algılamakla elde eder. Böylece burada hafıza, bellek, hatırlama gibi zihinsel işlemlerin sonucunda diyebiliriz ki, kişi geçmişte edindiği herhangi bir idenin şimdide edindiği bir ideye (ya da tasarıma) uygun olup olmadığını bilebilir, bağıntı kurar. O halde bizim sadece iç gözlem (refleksiyon) yoluyla yalnızca 'kendimize' ait doğru bir bilgimiz olabilir. Descartes'in 'kendi varlığı' gibi apriori bir sonuca tamamen uslamlama sonucunda ulaşmış olmasına karşılık, Locke, 'kendi' fikrine deneyim sonucunda ulaşır.

DEĞERLENDİRME

Buraya kadar Descartes ve Locke'un epistemolojisini inceleyerek ortaya koymaya çalıştık. Her şeyden önce felsefe hakikatin arayışıdır. Görüldüğü gibi doğru bilgiye ulaşma sırasında Descartes, ussalcı yöntemi felsefeye uygulamaya çalışırken; aynı amaca yönelen Locke, doğa bilimlerine ilginin arttığı bir dönemde dikkatli ve doğru gözlemin, deneyci yöntemin felsefeye uygulanması gerektiğine inanır. (Woozley, 2004: 13) Her iki düşünürün Skolâstiğin etkisinden kurtulma çabalarının, hem yaşadıkları dönemde hem de sonrasında büyük etkileri olduğu kuşku götürmez. Ne var ki, her iki filozofun da Skolâstiğin etkisinden kurtulmadığı bir gerçektir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Locke epistemolojisinde Descartes'in 'doğuştan düşüncelerini (*innate ideas*) reddetmekle işe

* "... *kişi* sözcüğünün neyin yerini tuttuğunu araştırmamız gerekir; benim görüşüme göre kişi düşünen, ussal bir varlıktır, uslamlaması ve düşünümü vardır, farklı zaman ve yerlerde kendini kendi olarak, yani aynı düşünen varlık olarak görebilir; bunu doğruca, düşünceden ayıramaz olan ve benim için özsel olduğunu sandığım bilinç yoluyla yapar; çünkü algılamakta olduğunu algılamayan bir kimsenin algılamakta olduğu da söylenemez. Bir şey gördüğümüz, işittiğimiz, kokladığımız, tattığımız ya da istediğimiz zaman bunları yaptığımızı da biliriz. Böylece bilinç her zaman duyum ve algılarımızla birlikte ve böylelikle herkes, kendisi için, kendim dediği şey olur; bu durumda aynı kendiliğinin aynı cisimde mi yoksa başka cisimlerde mi sürdüğü düşünülmez. Bilinç her zaman düşünmeyle birlikte bulunduğu ve herkesi kendi kendisinin *kendim* dediği şey yapan ve böylece kendini bütün başka düşünen şeylerden ayırt etmesini sağlayan şey o olduğu için, kişisel özdeşlik ya da bir ussal varlığın aynılığı da bundan başka bir şey değildir ve bu bilinç, geriye geçmişteki herhangi bir düşünceye erişebildiği ölçüde o kişinin özdeşliğine de erişebilir; eski kendi neyse şimdiki de odur; eski eylemi de şimdi o eylem üzerinde düşünen aynı kendilik yapmıştır." (Locke, 2004: 232-233)

başlar. Hem Descartes hem de Locke'un kendi dönemlerinde ve daha sonraları bilgi anlayışı konusunda eleştirilere maruz kaldığını görüyoruz. Örneğin Stillingfleet'in, Locke'un yaptığı bilgi tanımına, Hıristiyanlık inancı için tehlikeli sonuçlar doğuracak yeni bir tanım getirdiği gerekçesiyle itirazı vardır. Locke ise bu itirazı, bilme sürecinde zihnin rolünü özel bir biçimde betimlemenin, yani zihinlerin eylemini her yönüyle doğru bir şekilde açıklamanın dışında karşı çıkılacak herhangi bir şey yapmadığı şeklinde yanıtlar. Ayrıca bir önermenin tehlikeli sonuçlar doğuracağı iddiasının o felsefi önermeyi çürütmeyeceğine işaret eder. (Locke, 2004: 508-509)

Locke'un 'Deneme'yi yazmasının amacı, her şeyden önce güvenilir, bilgiyi inançtan ayırma ve insan arayışının hangi alanlarda bilgiye ulaşmayı umut edip hangi alanlarda inançla yetinmek zorunda kaldığını belirlemektir. Wozzley'e göre, Locke'un asıl önemi burada ortaya çıkmaktadır. Onun epistemolojisinin önemi, idelerin doğası, kaynağı, birincil ve ikincil nitelikler, soyut ideler, kipler ya da tözler üzerine söylediklerinden ziyade, kesinlik ve olasılık üzerine söylediklerinden kaynaklanır. Locke'a göre, *a priori* bilgi deneysel ya da olaylara ilişkin bilgiden; deneysel bilgi deneysel inançtan ve bunların hepsi de inandan ayrılmalıdır. Bu ayrım, içinde yaşadığımız dünyayı anlamamız, bilimsel anlamda ilerlememiz için gereklidir. Bu ayrımda başarısız olmak, bilimsel ilerlemeyi engelleyen karışıklıkları, bağnazlıkları ve karanlıkçılığı doğurur. Ancak Locke'un bilgi konusunda verdiği tanımın çoğunlukla kendi ileri sürdüğü ideler anlayışıyla tutarlı olmadığı düşünülür. (Wozzley, 2004: 17)

Öte yandan onun epistemolojisinde çözülmeyen bıraktığı problemler olsa da bilgi ve inanç ayrımında onun temelde deneyci yöntemin bulgularının tümdengelimci yöntemin apriori olarak gösterdiği bilgi kadar önemli olduğunu göstermenin yolu, rasyonalistlerin 'doğustancı savı'nın reddedilmesinden geçiyordu. Descartesçi olmamasına rağmen, Descartes'in etkisini Locke'ta görmek mümkündür. Doğustan (*idea innate*) reddetse de hem Descartes'in hem de Locke'un kesin ve güvenilir bilgiyi sezgisel bilgide buldukları görülür. Ancak her iki düşünürün bu sezgisel bilgiye varma yollarında farklılık vardır. Yeniçağda ilk defa Descartes, güvenli bilgiyi kuşkulu, yanıltıcı ya da bulanık bilgiden ayırma amacıyla idelerimizin uygunluğunu araştırır. Her şeyden önce o, skolâstikte bilim ve felsefenin üzerinde büyük bir etkisi olan teolojinin etkisini azaltmayı, felsefeyi okulların etkisinden kurtarmayı, felsefeyi filozoftan filozofa değişen bir kanaatler yığını

olmaktan çıkarmayı amaçlıyordu. Felsefenin kesin, güvenli bir bilgi olmasının yolu da matematik kesinliği kendisine örnek almasından geçiyordu. Metafiziği akıl (ratio) temelinde yeniden matematik örneğe uygun olarak kurmak gerekirdi. Ancak doğuştan idelerin aprioriliğini algıya dayanarak kurmak mümkün değildi. İşte kendini dar bir alana sıkıştırmak suretiyle matematikten kalkarak bilinç problemine geçiş, bilinci de dayanak yapmak suretiyle Tanrı problemine geçiş Kartezyen felsefenin metodik bir sakatlığı olarak görülür. (Nutku, 1977: 63-66)

Nitekim Descartes'in aprioriliğini göstermeye çalıştığı ideler konusundaki kafa karışıklığı ayrıca önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Onun ide konusundaki düşüncesine kısaca bakmak gerekir. Descartes'e göre, *ide* doğrudan doğruya düşünmenin konusu olan şeylerdir. Başka bir deyişle, bizde doğrudan doğruya kendiliğimizden görebileceğimiz tarzda olup biten her şeye ide der Descartes. Bu anlamda sadece anlamak, istemek, tasarlamak değil, burada duymak da düşünmekle aynıdır. Ona göre, bu durumda yürümek ya da görmekle eğer, sadece düşüncemin yaptığı işi ya da sanmayı, yani gördüğümü sanmama neden olan bendeki bilgiyi kastedersen, o zaman bu aynı zamanda kuşkulananmama olanak vermeyecek ölçüde mutlak anlamda doğru bir bilgidir. Çünkü ruhla ilgili bir sonuçtur ve duymak ya da herhangi başka bir tarzda düşünme gücü sadece ruhta vardır. O, duyular vasıtasıyla dışarıdan gelen idelerin varlığını yadsımıyor. Ama bu şeylerin (yer, gök, yıldızlar ve öteki şeyler) zihne gelen fikir ya da ideleri kuşkulu ve belirsizdir. Hâlbuki insan zihnine dışarıdan herhangi bir vasıta ile gelmemiş olan aritmetik ve geometriye ilişkin (örneğin iki ile üçün toplamının beş ettiği) ya da mantık ilkelerine (örneğin mavi-sarı değildir. $A = A'$ dır. Ya da üçüncü halin imkânsızlığı gibi) ilişkin doğrudan açık ve seçik biliriz. Bu türden bilgiler insan tasarısı olamazlar. Dolayısıyla bu tür bir idenin tasarısının nedeni ben olamıyorsam o zaman bu idenin nedeni olan başka bir şeyin var olduğu düşüncesine ulaşılır. Her şeyin kesinlik ve güvenilirliğinin garantisi olan mükemmel varlık fikri ile birlikte töz, sayı, yer kaplama, süre vb. tüm idelerin zihinden gelmiş oldukları açık-seçik bir şekilde görülür. Dolayısıyla Descartes'a göre, düşünme değil, ruhun bütün halleri doğru bilgi için sağlam ve güvenilir bir kaynaktır. Çünkü ideler kendi başlarına herhangi bir şeyle ilişkilendirilmeden (örneğin sadece insan ya da khimaira düşünmek), sadece istemek ya da sadece duygulanım halleri kendi başlarına yanlış ya da doğru olamazlar. Doğru ya da yanlış nitelendirilecek olanlar, yalnızca yargılarımdır. Ona göre, en belli başlı

ve sıradan yanılı, zihindeki fikir ya da tasarımların dış dünyadaki şeylere benzer ya da uygun olduklarına dair yargıdır. Hâlbuki zihindeki tasarımlar dış dünyanın nesnelere bir yansıması ya da temsili değildir. Locke'un da aynen kabul ettiği bu düşüncede Descartes'ten etkilendiğini söyleyebiliriz. Çünkü yukarıda Locke'un 'kendimizi bilme'den hareketle sadece kendi tasarımlarımız (idelerimiz) arasında bir upuygunluktan söz ettiğini görmüştük. Descartes'a göre, biz ideleri sadece düşüncemizin bazı kipleri olarak ele alırsak yanılmayız. Daha açık bir şekilde ben şimdi var olduğumu ve daha önceden de var olmuş olduğumu hatırladığımı ve farklı pek çok şeyi tasarladığımı düşündüğümde, kendi zihnimdeki iki tasarım arasında bir uyuşmanın olduğunu kavrarım. O halde doğruluk ya da doğru bilgi, benim zihnimdeki iki idenin upuygunluğudur. Bu doğruluk, zihnimize içten bir zorlama ile gelir, doğuştandır (innata). Ona göre, Skolâstik biçimde tanımlanmak istenirken belirsizleştirilen ve öğrenimle elde edilmeyip, bizimle birlikte doğan kendiliğinden çok açık-seçik bazı kavramlarımız vardır. Descartes, gerçek ve varlığın ne olduğunu düşünmek için var olmak ve bu varlığa ait konuları bilmek gerektiğinin farkındadır. Şeylerin tek başlarına hiçbir bilgi veremeyecek kadar yalın kavramlar olmasından dolayı onları bilme sürecinin dışında bırakır. Dolayısıyla 'düşünüyorum, o halde varım' önermesi bir kimsenin usuna gelen ilk, dolaysız ve en doğru önermedir. (Descartes, 1995: 59-60)

Bu " 'idea innate' intuitif bilgilerin kaynağıdır. İntuitif bilgi birdenbire ve eksiksiz olarak kavranır, basittir, başka bir yargıdan çıkarılamayan kendi başına bir hakikattir; ancak başka hakikatler ondan türetilir... Gerek intuitif gerek deduktif yargılar aprioridir. Aralarındaki fark sadece birincisinin ikincisini mümkün kılması ve temellendirmesidir. Kesinlik bakımından ikisi de açık ve seçiktirler" (Nutku, 1977: 64) Bu bağlamda, idelere ilişkin bu kesinlik aynı zamanda onun bilme sürecinde kullandığı tümdengelim metodunun da kesinliği anlamına gelir. Öyleyse ide kavramına ilişkin bir belirsizlik aynı zamanda metodun doğru bilgiye ulaştıracağı noktasında bir belirsizliğe de işaret etmez mi? O halde burada temelli bir sorun vardır. Descartes'in ide kavramını tam açıklıkla ortaya koyamamış olması bir gerçektir. Çünkü o, doğuştan ideler derken (idea innate), bazen bir yargıya (örneğin üçgen kare değildir), bazen de orada hazır olarak bulunmayan ancak aklın dışarıdan herhangi bir desteğe dayanmadan içten bir zorlama ile kabul ettiği bir tür bilgi imkânına işaret eder. (Nutku, 1977: 66)

Descartes, ide'nin gerçekte nasıl kavranması gerektiği konusunda

birbirini tutmayan görüşler ileri sürer. Aynı tutumu kendine itiraz edenlere mektuplarında verdiği cevaplarda da görmek mümkündür. (16 June 1641) Mersenne'e yazdığı mektupta, bebeğin anne karnında Tanrı ve kendisine ait kendiliğinden apaçık hakikatlerin idelerine (fikirlerine) sahip olduğuna işaret eder. Bu doğrulukları bebeğin büyüdüğünde öğrenmediğini, metafizik üzerine düşünecek zamanı olmadığını ve eğer beden hapishanesinden kurtulabilseydi bu hakikatlere ilişkin ideleri kendi içinde bulabileceğini ileri sürer. (Descartes, 1991: 183-184) Nutku'nun aktarımına göre, bu mektuptan altı yıl önce de Regius'un (Le Roy) aklın düşünmek için innat idelere ihtiyacı olmadığına ilişkin itirazına karşılık düşünme kabiliyetinin tabii ya da doğuştan (innate) olarak ele alınabileceğini ve kendisinin de ondan farklı bir şey söylemediğini ileri süren Descartes şöyle der:

“...aslında o benim dediğimle aynı şeyi kastediyor, fakat bunu reddediyor. Ben aklın düşünme kabiliyetinden başka bir çeşitte olan innat idelere sahip olmam gerektiğini ne yazdım ne de böyle bir sonuç çıkardım. Bendeki bazı düşüncelerin bana dış objelerden yahut istememin determination'undan değil de, içimdeki düşünme kabiliyetinden geldiğini anladığım zaman, bu düşüncelerin formları olan ideleri yahut kavramları, dıştan gelen yahut yapma olan diğerlerinden ayırabilmek için onları 'innatae' (içten doğan) diye adlandırdım Aynı anlamda biz bazı ailelerde yardımseverliğin doğuştan olduğunu, bazılarında gut (nikris) hastalığının yahut böbrek taşının doğuştan olduğunu söyleriz; fakat bununla o ailenin bebeklerinin daha ana karnında iken bu hastalıkların acısını çektiklerini değil, onlara tutulma imkânı yahut istidadı ile doğduklarını kastederiz.” (Nutku, 1977: 67)

Burada zihinsel bir yetenekten, bir imkândan bahsederken Mersenne'e yazdığı mektupta tamamen doğuştan *a priori*, zihne bir zorlama ile gelen idelerden söz etmektedir. Çelişki açıkça ortadadır. Yine Descartes, (To Regius -*Knowledge of Infinite*- 24 May 1640) mektubunda Regius'un, aceleci bir saldırı ile düşünmek için doğuştan (innate) idelere ihtiyacı olmadığına, düşünmenin bedenin tabiatına bağlı olduğuna yönelik itirazına, böyle bir şeyi kabul etmenin, bizim irademizin genişliğini ve özgürlüğümüzü baltalamak olacağı gerekçesiyle bunun düzeltilmediği sürece kabul edilemez olduğuna işaret eder. Eğer bu yapılmazsa, bizimle ilgili olan fakat Tanrı'yla ilgili olmayan daha fazla bir

olumsuzlamayı içeren bir hatayı doğuracağını söyler. Biz aksiyomların doğruluğunu açık ve seçik bir şekilde kavramaktan kaçınamayız. Çünkü bu zihnimizin doğasından kaynaklanır. Bu ilk prensiplerin açık bir şekilde anlaşıldığı görmezden gelinemez. Başlangıçta bu ilk prensiplerin bilimsel bilgisine sahip olmasak da sadece bir inançtan ibaret olsa da (Tanrı hakkında hiçbir bilgimiz olmasa bile), tündengelimle akıl yürütmelerimiz sonucunda bizi asla yanıltmayacak olan *'Tanrı bir düzenbaz değildir'* şeklindeki bir doğruya yani bir sonuca ulaşırız. Bu doğru artık sadece bir inanç değil bilimsel bilgidir. Bilimsel bilgi o halde sadece akıl tarafından üretilen bir düşüncedir ve o kadar güçlüdür ki başka daha güçlü herhangi bir inanç tarafından asla sarsılmaz. (Descartes, 2000: 89)

Görülüyor ki, burada da bir yetiden çok zihne kazanmış idelerden söz eder. Şunu belirtelim ki, Descartes'in 'ide' kavramını tam açıklıkla kullanamaması hem kendi döneminde hem de daha sonra filozoflar tarafından özellikle de Locke tarafından yoğun bir şekilde eleştiri konusu olmuştur. Keza Descartes'in kendisi de 'ide' kavramı konusunda bir belirsizliğe işaret ediyor. Şöyle ki ona göre, 'ide' sözcüğü birden fazla anlama gelebilir. Birinci anlamda 'zihnin ya da anlama yetisinin bir işlemi olarak alınabilir bu durumda zihinden daha yetkin olduğu düşünülemez. İkinci anlamda ise zihnin ya da anlama yetisinin temsil ettiği nesnesiyle ilişkisi içerisinde ele alınabilir ki böyle bir durumda nesnenin zihin dışında bağımsız bir varlığı olmasa bile yinede zihnimde benden daha yetkin bir varlığa ait bir ide olduğu görülür. (Descartes, 2007: 12) (Örneğin zihnimdeki yetkinlik idesinden hareketle yetkin olan Tanrı'nın zorunlu varlığı fikrine ulaşırız.) Descartes, "... düşünen bir şey ya da düşünme yetisine sahip bir şey olmam dışında özümde ait sayılabilecek hiç bir şey bilmediği kastetmiyordum" (Descartes, 2007: 12) derken aslında bilginin edinilmesi sürecinde tecrübeyi, algıyı tamamen dışarıda bırakır. Dolayısıyla da bilginin kazanılması sürecinde imkân olarak öğrenmenin ilk aşamasında olması gereken duyular, deneyim yok sayılır. Başka bir deyişle, burada zihinsel bir kapasiteden öğrenme yeteneğinden söz ediliyorsa, bu durumda zihnin işler hale gelmesini sağlayacak, başlatıcı rolü olan duyuusal izlenimlere ihtiyaç olduğu açıktır.

Öyleyse tüm bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, burada bir imkânın gerçekleştirilmesinden daha fazla bir şeye işaret ediliyor. "...çünkü gerçekleştirmede öğrenmenin başlatıcı rolü vardır. Burada ise öğrenme ideleri gerçekleştirmenin bir vesilesi oluyor; ide ile idenin

gerçekleşmesi arasında tecrübenin rolünün belireceği bir fark kalmıyor. Descartes... tecrübe kavramından dikkatle kaçınıyor. Bilgi fenomenine ters düşen, onun bu tavrıdır; çünkü 'bir imkân tecrübesiz nasıl gerçekleşir?' sorusuna Descartes 'idea innata tecrübeye muhtaç olsaydı, ona imkân deyişim yanlış olurdu' cevabını verirdi. (Bu anlamda) ... İmkân kavramını yalnız içe ait bir şey olarak yanlış kullan(dığını)..." (Nutku, 1977: 67) görürüz.

Descartes'in bu noktada asıl hatası ve sonraki filozoflar tarafından eleştirilen yanı bilginin imkânı, gerçekleşmesi noktasında düşünme (zihin işlemleri) ile algı arasındaki bağlantıyı kuramamasıdır. Yukarıda da söylediğimiz gibi kesin bilginin objeye yönelmede değil öznenin kendisine yönelmesinde, düşünümde (reflexion) görmekle tek yanlı davranır. Onun için kesinlik, zihindedir ya da akıldadır. Bilimsel bilgi aklın ürünüdür. Bilginin en genel anlamda '*özne ile nesne arasındaki ilişki*' olarak tanımlandığını biliyoruz. Bilgini bir yanını süje (*özne*), öteki yanını ise obje (*nesne*) oluşturur. Ancak diyebiliriz ki, felsefe için kesin, güvenilir ve kuşkusuz bir bilgisel, bilimsel temel arayışındaki Descartes'in epistemolojisinde doğruluğun varlıksal temeli ile birlikte, bilginin öteki yanı olan bilgi nesnesi de (obje) unutulmaya başlanır. (Tepe, 2003: 63)

Apriori bilginin aklın ürünü olduğuna ilişkin bu yorumun tek yanlı ve aşırı bir yorum olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü böylece başlangıçta duyuların dışarıda bırakılmasıyla bilginin nasıl kazanıldığı ve hangi süreçler sonucunda oluştuğu problemi çözülmeyen bırakılmış oluyordu. Aynı tek yanlılık ve aşırı yorum, zihinde duyumlardan gelmeyen hiçbir şey yoktur deyip bütün bilgimizi duyumlar temeline indirgeyen Locke'ta da görülür. Ancak "Locke'un itirazının asıl önemi, bir imkân olarak apriorinin gerçekleşmesinde dış dünya ile insan arasındaki ilişkinin, yani insan tecrübesini belirtmesindedir. Fakat... kendisi de dar bir anlayışta kalmıştır. Descartes'a itiraz apriori imkânın reddedilmesiyle değil, tersine, sadece belli bilgilerle özellikle matematik bilgilerle sınırlanmış olması bakımından yapılabilirdi. O zaman da matematiğin prensiplerinin gene insan tecrübesine, hatta kırılan mızrağının parçalarını birine ekleyen insanın tecrübesine geri götürülmesi gerektiği anlaşılabilirdi. Descartes'in tek yanlılığı, düşünme aktına öncelik veriş ve algıyı apayrı bırakışıdır. Varlık teorisinde 'res extensa' ile 'res cogitans'ın paralellığı gibi bilgi teorisinde de düşünme ve algı paralel, bağlantısız kalıyor. Aktlar arasındaki bağlantıyı kurabilmek için apriori bilginin imkânı sorusunu 'aklın imkânı' üzerinde bir soru olmaktan

çıkartıp insanın bütün eylemlerinin devamlılığını sağlayan 'bilme eyleminin imkânı' şekline sokmak gerekir... Ortaçağın statik kavramlarından tamamıyla sıyrılmamış olan Descartes'ın zamanında apriori bilgilerin ilerlemesi, anlaşılmaktan uzak kalan bir fenomendi. Descartes bir bilgi imkânı olan *idea innata*'dan gerekli sonuçları çıkaramadı ve onu '*clara et distincta*', '*naturae simplices*', '*veritas perse*' gibi niteliklerle donuklaştırdı." (Nutku, 1977: 68-69)

Diyebiliriz ki, Descartes'in deneyin rolünü hiçe indirgeyen ve bu anlamda bütün objektifliği ya da *hakikati ratio*'da (akılda) bulan görüşünün, bilgide ilerleme probleminin aydınlatılmasına herhangi bir katkı sunması beklenemez. Salt akli temele alan Descartes, bir takım axiomlardan hareket eder ve belli kavramların çözümlenmesi ile yetinir. Kavramın çözümlenmesine dayanan analitik yargılarda, örneğin *Bütün cisimler yer kaplar* dediğimizde cisim kavramının dışına çıkmak gerekmez. Sadece cisim kavramının çözümlenmesi, yani bir yüklem bulmak için, bu kavram içinde hep düşünülen çeşitliliğin görülüp bilinmesi yeterlidir. Aklın en önemli işlevlerinden biri olan kavramsal çözümleme bize bir sürü bilgi sağlasa da sonuçta, bu bilgiler kavramların açıklanmasından, aydınlatılmasından başka bir şey değildir. Kant'a göre, kavramsal çözümlemede elimizdeki kavramların ne içerikleri, ne konuları bakımından ilerlemedikler halde açıklamalar yeni görüşler olarak değerlendirilir. Bu süreçte apriori bilgi sağladığından, aklın, kendisi farkına varmadan gözü boyanır. Akıl verilmiş kavramlardan büsbütün farklı apriori kavramlara ulaşır, ancak bu kavramlara nasıl vardığını ne bilir ne de buna ilişkin bir soru sorar. İşte aklın gücü konusunda matematik kesinlikten de cesaret alarak bilgimizi deneyin ötesine genişletmek bir yanılgıdır. Bu tıpkı serbest uçarken, havanın direnci ile karşılaşan bir güvercinin, boşlukta daha iyi uçabileceğine dair sanısına benzer. Anlam yetisinin karşısında engeller çıkardığı için duyu dünyasını bir tarafa bırakan Platon da, bu dünyanın ötesine *idea*'ların kanatlarıyla geçmeye çalışmış, salt anlama yetisinin boşluğuna dalıp, burada dolaşmayı göze almıştı. Platon'un fark edemediği, bu uğraşlarının sonucunda hiçbir ilerleme sağlamadığıydı. Çünkü Kant'a göre, bu süreçte anlama yetisini bulunduğu yerden kımıldatacak, dayanabileceği üstüne tutunabileceği ve güçlerini yeni yönlerde geliştirebileceği payanda gibi bir desteği yoktur. Deneyi dışarıda bırakan spekülasyon düşüncede sürecin tersinden işlediğini söylemek yanlış olmaz. Çünkü Kant'a göre, binayı elden geldiğince çabucak bitirip sonrasında temelin sağlam olup olmadığını araştırmak

spekülasyonda, insan aklının en bilinen kaderidir. Bina kurulup bittikten sonra temelin sağlamlığına dair araştırmayı avutucu bahanelerle savaştırmak ya da tümüyle yok saymak için türlü bahaneler ileri sürülür, türlü yollar aranır. Bizi binanın kuruluşunda her türlü kaygı ve kuşkudan uzak tutan işte bu sanki temeller sağlamış gibi bizi yanılığa sürükleyen ve kandıran şey de budur. (Kant,2005: 99-100)

Bu türden bir yaklaşımın bireyin düşünen ve algılayan bir varlık olarak sağlam bir bilgi ve bilim temelleri üzerine bir yaşam inşa etmesi nasıl mümkün olur? Bilimin talep ettiği şey nedir? Türünden soruları bilimsel bilgi arayışı sırasında kendimize sormamız gerekir. Her iki filozofun da asıl amacı, bilimin ilerlemesi ve bu temeller üzerine daha iyi, mutlu bir yaşam inşa etmektir. Fakat yukarıda ele aldığımız Descartes felsefesinde, bilimin temelinde yer alması zorunlu olan deneyimin yok sayılması ile bu ilerlemenin önünün kapandığını söylemek yanlış olmayacaktır. O halde bilginin temelinde deneyi gören Locke'un epistemolojisinin bilimsel ilerlemenin önünü açacak, bilimsel ilerlemeyi sağlayacak nitelikte olup olmadığını araştırmak gerekir. Daha başlarda göstermeye çalıştığımız gibi onun bilgi teorisinin merkezinde *ide* düşüncesi bulunmaktadır. Descartes gibi Locke'ta da *ide* kavramı konusunda bir anlam çeşitliliğine rastlanır.

Bu anlamda, nesnelere idesi ve idelerin nesnesinin temsili sorununu her iki düşünürün ortak sorunudur ve ikisi de tam anlamıyla çözümsüz bırakmıştır. İdeyi, temsil, kavram, tasarım, imgeleme anlamlarında kullanan Locke'un epistemolojisini anlamadaki güçlük *ide* kavramını yeterince açık-seçik tarzda ortaya koyamamasından kaynaklanıyor. Linnel, skolastik terimi kullanacak olursak, 'soyutlamalar sadece düşüncede var veya onun '*nesnel*' gerçekliğine sahibiz' şeklindeki konseptualizminin onun epistemolojisinin en önemli vurgusu olduğuna işaret eder. Yani onun bilgi anlayışının merkezinde soyut ideaların olduğunu görmek gerekir. *Deneme* boyunca Platoncu realizm (universals ante rem) ve Aristotelesçi (universals in rem) realizme saldırır. Fakat Linnel'e göre, Locke 'her soyut açık *idea* açık bir özdür' derken onlardan farklı ve daha ileri bir teori de sunmaz bu düşüncesini devam ettirir. İnsan soyut ideası 'insan' genel terimi anlamındadır. Beyaz soyut ideası 'beyazlık' genel terimi anlamındadır ya da üçgen soyut ideası 'üçgen' genel terimi anlamındadır. Tüm kavramlarda geçerli olmak üzere, örneğin üçgen genel ideasına belirli üçgenlere ait parçalara dayanan çıkarımlar sonucunda ulaşılır. Ya da 'insan' genel ideasına bireysel insan (örneğin, James, Peter idealarındaki hepsinde ortak olan

özelliklerden hareketle) idealarına dayanarak yapılan çıkarımlar vasıtasıyla ulaşılır. Bu soyut idealar, idealar üzerindeki zihin işlemleri sonucunda elde edilir. Bütün durumlarda analiz zihin ve idea terimlerinin içindedir. Bu da Locke'un epistemolojisinin temel yönünü gösterir. Aynı ideaların Locke'un sisteminde farklı rollere sahip olduğu görülür: İlk olarak, onlar duyularda vardır, daha sonra onlar hafızada saklı olabilir, son olarak da onlar soyutlanmış olabilir. Dolayısıyla o, örneğin beyaz bir objenin ideası hakkında konuştuğunda, bir beyazlık duyusuna mı sahip olduğumuzdan yoksa beyaz bir obje hakkındaki bir düşüncemizden mi söz ettiği açık değildir. Bu anlamda beyaz (ak) ideası ile beyazın (akın) ideası arasında bir fark görmez. İdea kavramı diyebiliriz ki, Locke tarafından tam olarak açık-seçik bir tarzda ortaya konulamamıştır. Hatta Linnel'e göre soyut ideler konusundaki Locke'un tavrı ve pozisyonu son derece saçmadır. (Linnel, 1956: 400-405)

İdeler konusunda çelişkileri olsa da, yine de onun için son aşamada bilgi hem akli hem de ideaları gerektirir. Bununla birlikte deneyim olmaksızın idealar da olamaz ve bu yüzden bilgi için deneyim gereklidir. O halde bilgi hem akli hem de deneyimi gerektirir. Cohen'e göre, aslında Locke'un niyeti aklın karşısında epistemik anlamda deneyime ağırlık vermekten ziyade, Kant'a benzer şekilde, insan bilgisini oluşturmada her ikisinin de hem aklın hem de deneyimin temel öneme sahip olduğunu göstermektir. (Odegard, 1965: 423) Fakat yine de *Deneme*'nin başlıca tezi, bütün ideaların kaynağının deneyim olduğuna ilişkindir. Çünkü *bilimsel* bilgi deneyimde temellenir. Onun genel, teorik anlayışında, hangi alanda (ister fizik, ister tıp, isterse felsefe olsun) olursa olsun kesinlik ve bilgiye giden en kısa yoldur deney. Soyut idealar arasındaki uyuşma ve uyuşmamanın empirik olmayan algısı ise, bilgiyi elde etmenin geri kalan diğer yoludur. (Cohen, 1984: 84; Van Fraassen, 2000: 253-280) Bu bağlamda aklın rolünü reddetmemesine rağmen, bizim düşüncelerimizin nesnelere olan ideler vasıtasıyla nesnelere dünyasının var oluşuna dair bilgiyi deneyimden edindiğimizi ileri süren Locke için bilginin kazanılışını ve ilerlemesini açıklamanın yolu, doğuştan idelerin reddetmekten geçer.

Başka bir deyişle, fizik âleme ait bilgi, ancak bilen bir varlığın var olmasına bağlıdır. Eğer madde ve hareketin ebedi ve ezeli yegâne şeyler olduğu farz edilirse, o zaman düşünce asla başlamaz. Hâlbuki özgürlük bedende modifikasyonlar oluşturduğu için kavranılır bir şeydir. Locke için nesnelere dünyası ihtimalidir. Dünyanın mutlak varlığından değil, ihtimali olduğundan bahsettiğimizde ise, artık deneyimleyen bir

varlıktan söz ediyoruz demektir. Ontolojik argüman onun için yanlıştır. Çünkü dünyanın var oluşunun garantisi olan mükemmel varlık hakkında bazı kimselerin bir ideye sahip olması, Tanrı'nın varlığının kanıtı olamaz. Yeryüzünde Tanrı inancına sahip olmayan pek çok millet vardır. Biz Tanrı'nın tabiatını kavramak için bizdeki yalın (basit) ideleri reflexionla sonsuza uzatırız. Locke'a göre, şeylerin varlığı ile şeylerden edindiğimiz izlenimler arasında zorunlu bir bağlantı olmamasına rağmen, biz şeyleri bizde bıraktığı izlenimler yoluyla bilebiliriz. Bu anlamda ide şeylere ilişkin temsil, kavram, izlenim, imge ya da tasarımdır. Duyu bilgisi gerçekte şüpheyi aşmamızı sağlayan bir apaçıklık derecesine erişir. Çünkü rüyamızda ateşte yandığımızı görmekle gerçekte yanmak arasında apaçık duyusal bir fark vardır. Dolayısıyla da zihin, şeyleri bizatihi oldukları şekilde değil, şeylere ait idelerin işin içine karışmasıyla bilir. Düşüncemizin nesnelere olan yalın (basit) ideler, bizim dışımızda var olan ve üzerimizde duyu deneyimi vasıtasıyla tesir (etki) uyandıran şeyleri doğal, düzgün ve düzenli ürünleri olmak zorundadır. Böylece şeylerin tabiatlarına ait bilgiyi değil, varoluşlarının duyusal bilgisini elde ederiz. Örneğin herhangi bir renge ait (kırmızı) duyusal izlenimlerin düzenli duyuları neye işaret ediyorsa onu temsil eder ve düşüncede onun yerini tutar ve yalın (basit) ideler işaret ettikleri şeye uygundur. Çünkü duyusal idelerin bizde nasıl üretildiğini bilmesek de Tanrı'nın hikmeti ve iradesiyle şeylerin bizde uyandırdıkları tezahürleriyle temsil ettikleri ve tecrübenin bize ilettiği gibi oldukları açıktır. O halde buradan şöyle bir sonuca ulaşırız: Tecrübenin bize sunduğu veriler ve bu veriler arasında zorunlu olmayan ilişkilerden daha öteye gitmek mümkün değildir. Bu bağlamda bizim cevherler hakkında güvenilir, genel, kesin ve şüpheden uzak çok az bilgimiz vardır. Açık olansa şeylerin olağan akışının sabit ve düzenli olduğudur. Bu düzeni tam anlamıyla kavrayabilir miyiz? gibi bir soruya Locke'un cevabı olumsuz olacaktır. Çünkü doğaya yükleyebileceğimiz tek şey, bu düzenin Tanrı tarafından keyfi olarak tayin edildiği ve Tanrının bu düzene bizim için tam olarak bilinemez bir yasa koyduğudur. Öyleyse Rasyonalistlerin iddia ettiği gibi cisimlerin bilimi, mantıken birbirine bağlı ilkelerden usavurma vasıtasıyla, her şey için geçerli olan soyut bir ilkeden tümdengelimle inşa edilemez. Bilime temel oluşturmak için, fiziksel gerçekliğin fiili yapısına başvurma ihtiyacımız vardır. Çünkü bilim, fiziki tecrübeyi temel alır ve katiyen onu aşamaz. Acaba bilim gerçekte bizim düşündüğümüz gibi mi işler? Bu konuda merakımız olsa da hatta bilimin bizim düşündüğümüz gibi işlediği bir

yanılsama dahi olsa yine de insan bilgisinin olanağına ilişkin bütünsel kuşkuya giden yolda, dünyayı belli bakış açılarından ele alma, anlama yeteneğimizin şansa ya da çevremizde sürekli değişen koşulların bir ürünü olmadığına dair bir güveni taşıyabiliriz. Biz gerçek dünyanın bir parçası olsak da, gerçeklik onunla ilgili kavramlarımızdan bağımsızdır. Ve bizim inançlarımız gerçekten olup biten şeylerle uyuşmayabilir. Ancak yine de Locke'a göre, fiziki tecrübeden kaynaklanan gözlemlerimizin sağladığı tikel ilişkilere göre varlıkları türler altında sınıflandırabilir, aynı cevhere ait bir takım niteliklerin şöyle şöyle olduklarını ileri sürebiliriz. Varlıkları belli türler altında sınıflandırmak kesinlikten uzak olsa da, doğadaki düzenlilik bu sınıflandırma konusunda yeterli güvenceyi sağlar. (Didier, 2009: 40-47; Trigg, 1996: 40,72)

Daha başlangıçta ilk aşamada zihni hiçe sayan ve zihni boş bir levha olarak gören Locke'a göre, zihnimize deneyimden gelmeyen hiçbir şey yoktur. Onun zihinde, duyular bir şey iletmeden önce hiçbir ide görünmediğine, ayrıca bu yalın ideleri alırken zihnin tümüyle pasif olduğuna işaret etmesi, onun en önemli eleştiricisi olan Leibniz için, en az, bilginin oluşumu sırasında duyusal izlenimleri yok sayan Descartes'in, bir bebeğin anne karnında kendiliğinden apaçık olan bütün doğrulukların bilgisine sahip olduğunu söylemesi kadar tek yanlı ve aşırı bir yorumdur. Leibniz, Locke'a yanıt vermek amacıyla yazdığı *A New Essays on Human Understanding* adlı eserinde bu iki aşırı yorumu uzlaştırma yolunu tutar.

Ona göre, bilginin edinilmesinde hem bedeninin hem de ruhun(zihnin) tek başına bazı sınırları vardır. Bedensel izlenimler (duyumlar) nalsı ki şekil ve boyutu gerektiriyorsa, ruhun da onları hissetmeye, kavrama gücüne ihtiyacı vardır. İdeaların bir çocuğun zihninde herhangi bir duyumdan önce var olduğuna dair düşünceyi inandırıcı bulmayan Leibniz'e göre, ruhun algılarının doğal olarak her zaman bedeninin bir durumu ile karşılığı vardır. Varolan olaylar hakkında bir kimsenin beyninde bir belirsizlik, karışıklık olduğunda, o kimsenin çok az deneyime sahip olduğu görülür. İşte ruh (zihin) düşüncelerinden ayıramayacak olan bu çok az deneyimi takip eder. Ruh asla duyuların yardımından mahrum bırakılamaz. Çünkü ruhun düşünceleri her zaman bedeninin ifadesidir. Beden sürekli olarak çevresindeki pek çok şeyden karışık izlenimler alsa dahi bunlardan pek çok şekilde etkilenir. Sonuçta biz zihinsel olayların varlığının, bizim asla kaçınamayacağımız verilmiş gerçekliği kavramamıza bağlı olduğunu biliriz. (Leibniz,

<http://earlymoderntexts.com/pdf/leibne1.pdf> 2011: 39)

Bu bağlamda Locke'un felsefesindeki temel bir yanlışlığa, bilgi edinme sürecindeki zihni dışlayan ve başlangıçta zihnin basit idelerin duyularını almada tamamen pasif olduğuna dair düşüncesine karşılık Leibniz, bizim zihnimizdeki ideaların, düşüncelerin oluşmasında ve alınan verilerin düzenlenmesinde zihnin etkin olduğunu işaret etmek üzere şöyle der:

Nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu, excipe: nisi ipse intellectus. [Bu 'felsefi axiom' Latince Theophilus'un verdiği Skolâstik bir slogandı... : başlangıçta duyularda olmayan hiçbir şey zihinde yoktur -zihnin kendisi hariç.] Şimdi, zihin, varlık, töz, teklik, aynılık, neden, algılama, usavurma ve daha başka pek çok kavram vardır ki, duyular bunları sağlayamaz. Bunu Locke da kabul eder çünkü o, zihnin kendi doğası üzerindeki refleksiyonunda iyi bir uyum arar." (Leibniz, eg.e.: 36)

Görüldüğü üzere burada bilgi için aslında bir öğrenme sürecinden söz ediliyor. Bu da zihnin pasif değil, gelen tüm duyuşsal verileri işlemede aktif olmasını gerektirir. Gerçekte hiçbir bilgi kuramı bu duyuşsal verilerin işlenmesinde, düzenlenmesinde zihnin kendisinin katkısını kabul etmeden tam olamaz, bilgide ilerlemeyi açıklayamaz. Bu bağlamda Locke'un apriori doğrulukların insan zihnine kazınmış ya da basılmış olmalarının imkânsızlığını çocukların ve geri zekâlıların bu ilkelere haberdar olmamaları gerçeğine dayanarak reddetmesinin, temelde zihinsel yetkinlikte olmamaya, yani biyolojik anlamda bir eksikliğe dayandırmasının da aslında bilginin oluşumunu ve ilerlemesini açıklamaktan uzak olduğunu söyleyebiliriz.

Locke'un bu itirazı Leibniz için kabul edilemezdir. Çünkü Leibniz'e göre, " '(a)klın ebedi yasalarını açık bir kitabı okur gibi ruhta okumayı hayal etmemeliyiz'...Ebedi hakikatler zihinde tümüyle gelişmiş bir biçimde değil, eğilimler olarak ya da 'virtüel' bir durumda vardır. Leibniz, bu görüşü aydınlatmak için insan zihnini, bir heykel ustasının mermer kütlesiyle karşılaştırır; bu, heykel ustasının istediği her şekli verebileceği bir biçimli bir mermer kütlesi değildir, üzerinde belirli bir düzenin olduğu damarlı bir mermer kütlesidir, dolayısıyla sanatçının yapacağı şey, mermerde mevcut bulunan bu şekli ortaya çıkaracak şekilde yontma gerçekleştirmektir." (Cottingham, 1995: 82)

Öyleyse diyebiliriz ki, Leibniz için insan bilgisi zihinsel yetenekle

birlikte duyuşsal verilerin varlığına ihtiyaç duyan bir sürecin sonucudur. Başka bir deyişle, akıl-duyu birlikteliğinin ürünüdür. Çünkü minimal düzeyde deneyim bir algıdır ve algı (ya da kavrama), duyuşsal niteliklerin yanında, gelecek için önemli olan geçmişin belleğine sahip anlamlı bir yapıyı da içerir. Öyleyse tecrübe ‘yalın’ bir verilmişlik değildir aksine aktiftir, yaratıcı bir cevaptır ve her zaman amaçlıdır. Tecrübe, algının ihtimalilikleri sahasından bize gelen verilerin seçiciliğidir ve bu alandan edindiğimiz kavramlar bize tüm amaçlı seçimler ve bireyselleşme için araçlar sağlar. Leibniz’e göre, böyle kavramlar nominal tanımlamalar olarak hizmet eder. Bu yüzden aşamalı bir şekilde bellek, imgelem ve kavramsallaştırma deneyimin içerisindeki kavramanın ajanlarıdır. Akısal doğrular ile olgusal doğruların birbirlerinden farklı olduğuna işaret eden Leibniz için, bilginin oluşumu sürecinde *a priori* prensipler her zaman gerekli olsa da olgusal doğrulukları kavramak için asla yeterli değildir. Fakat bununla birlikte yine de insan bilgisi tümüyle olgusal doğruların ürettikleri sembollere bağılı değildir; bilgi tümüyle sezgiseldir (Tanrı’nın varlığına ilişkin çıkarımlarda olduğu gibi) ve bilimsel bilgiye olgusal doğrulukların doğasında bulunan akısal doğrulukların analizi vasıtasıyla ulaşılır. Başka bir deyişle, Leibniz için, bilimsel bilgi başlangıçta *a priori* form ve *a posteriori* genellenmenin (kavramsallaştırmanın) bir kombinasyonudur. Bu yaklaşımın modern bilim için daha kabul edilebilir bilimsel metot kavramı sunduğı söylenebilir. (Loemker, 1973: 161, 164-165)

O halde bilimsel bilgiye giden yolda bilgiyi elde etmek sadece tündengelim ya da sadece tümevarımın yeterli olduğunu düşünmek ve bunda direktmek bizi sonu olmayan bir yola sokar. Bilginin birbirinden farklı yanlarını görmezden gelmekle bilgide ilerlemenin yolu da tıkanmış olur. Bilgide hem deneyin hem de aklın rolünü iyi kavramak için birini diğeri geride bırakmadan, önemini küçültmeden bu süreci açıklamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bu bağlamda kavramların oluştuğı zihinsel sürecin temelinde duyuşların bulunması zorunluluğuna işaret eden Kant için “felsefe soyut kavramlarla iş gördüğünden ‘verilmiş şeylerden’ hareket etmelidir.” (Heimsoeth, 2007: 47) Kant’a göre, Locke’tan beri duyuş verilerine dayanan algılar bilmenin temeli olarak görülüyordu. Hâlbuki en yalından karmaşık olana kadar bilginin iki yanını *algı* ve *kavram* oluşturur. O, ‘*Algısız kavramlar boş kavramsız algılar kördür*’ derken; bilgi ya da bilmenin bir taraftan duyuşlar vasıtasıyla gerçekliğin somut yanına, öte taraftan anlama yeteneğinin düşünce ile bağlar kuran yanına

işaret etmekteydi. Ne çıplak kavramlar kendi başlarına hiçbir bilgi sağlayabilir, ne de duyu verileri veriler yığını olarak bilgi sağlar. Tam bir bilginin düşünce bağlarıyla bağlanması gerekir. Çünkü düşünce vasıtasıyla kavranan nesnelere, olaylar birbirine bağlanır, yorumlanır yani anlaşılır hale getirilir. O halde duyu verilerinin göstermek istediği (ya da bilgisini edinmesi istenen) 'obje' ancak anlama yetisinin işe karışması ile görülebilir. O, bizim bilgimizin bir değil iki kaynaktan (duyular ve anlama yetimizden) geldiğine işaret eder. (Heimsoeth, 2007: 79-81)

Hâlbuki bilimsel bilginin elde edilmesi sürecinde rasyonalistlerin sadece akli görmelerinin, öğrenme sürecinde deneyi saf dışı bırakmalarının altında belir bir plana uygun olarak tasarlanmamış, rastlantısal gözlemlerle aklın aradığı ve apriori yasalara varılamayacağı olgusu yatar. Kant'a göre, bu yüzden tümdengelim metodunu kullanan doğa araştırmacıları, aklın sadece kendi planlarına göre belirlediği şeyi kavramak, aklın değişmez yargıları doğrultusunda ilerlemesi ve sorularına cevap bulma konusunda kendilerini doğanın ellerine bırakmaktansa doğayı zorlamaktan geçtiğini anladılar. Bu durumda akıl, öğretmenin istediği her şeyi söyleyebilen bir öğrenci değildir artık. Aksine kendilerine yöneltilen soruları cevaplaması için tanıkları zorlayan görevli bir yargıç durumundadır. (Kant, 2005: 73)

Böylece güçlünün tercihlerini zayıflara dayatmada hoşgörüsüz davranışlarını ahlaki anlamda sınırlandıracak herhangi bir şeyin olmadığı bir durumda, hükmetme gücüne sahip olanlar kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde adaleti yeniden tanımlamalarının önünde herhangi bir engelle karşılaşmayacaklar. Böyle bir akıl yürütme, Kartezyen metodun siyasal uygulamalarına yönelik bir eleştirinin yanı sıra bu yöntemin bilimsel temellerine yönelik ciddi bir kuşku da gündeme getirir. Her şeyden önce bilim, doğru bilgi için bir standart sunduğu düşünüldüğünde, ahlaki yargıların bilimsel olmadığı ortadadır. Bu durumda temel siyasal yaşamımızdaki tüm tercihlerimizi irrasyonel bazı güçler tarafından belirlenmesine göz yumma riskini doğurur. Locke'un *Deneme, The Treatises of Government, Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler ve Hoşgörü Üzerinde Bir Mektup* adlı eserlerinde yoğun bir şekilde üzerinde durduğu şey; bizim yaşamımızdaki tüm tercihlerimizin bizim dışımızdaki herhangi bir irade tarafından belirlenemeyeceğine ilişkin düşüncedir. Bu anlamda Descartes'in başlangıçta özgür, liberal bir yaşama götüreceğini ümit ettiği yönteminin büsbütün farklı bir sonucu doğurduğunu görürüz. Onun tümdengelim yöntemi iki açıdan

eleştiriye maruz kalır. Birincisi, bu yöntem gerçekten her türlü hakiki bilgi için yeterli bir standart sunmamakta; ikincisi, Kartezyen yöntemin sonuçları liberalizmden daha çok zorbalığı besleyebilir. Arnhart'a göre, bu yöntem iki tür zorbalığı doğurur. Birinci tür zorbalık *teknokratik zorbalıktır* ki, Kartezyen yöntemin sadece kendilerinde yönetme hakkı gören uzmanlardan oluşan seçkinler tarafından uygulanmaya konulmasıyla ortaya çıkar. İkinci tür zorbalık ise, *hiççi zorbalıktır*. Bu da, Kartezyen yöntemin ahlaki değerler konusunda herhangi bir rasyonel standart belirlemediği ve dolayısıyla güçlünün zayıf üzerinde tahakkümüne dönüştüğü zorbalıktır. (Arnhart, 2008: 213-216; Bknz. Locke, 2004; Locke, 2004; Locke, 2005; Locke, 1999; Locke, 1998)

Diyebiliriz ki, başlangıçta tamamen bilimsel kesinliğe sahip bir bilgi anlayışını hedefleyen, skolâstik belirlemelerden uzak, akla dayalı bir sistem kurma isteğindeki Descartes'in sisteminin, temelinde deneysel ilkelere olan fiziki, yani olgusal gerçekleri dışlayan, fiziki dünyayı tözsel olarak açıklamaya çalışan tavrıyla metafiziğe saplanıp kaldığı, özgürlükten ziyade zorbalığı besleyen bir sonuca ulaştığı görülür. Buna göre, akli temele alan böyle bir yöntem anlayışının tek başına bilimsel bilgiye ulaşmasının mümkün olmadığını, bireyselliğin önünde engel oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu bağlamda Kant'a göre, "...akıl kendisini doğaya yerleştirir, böylece de doğada aradığını (yanlış olarak doğaya yüklemeyen) doğadan öğrenmek zorundadır, çünkü akıl bir başına hiçbir şey bilemez. Yüzyıllardır el yordamıyla aranıp durmaktan öte bir şey olmayan doğa bilimi (fizik), işte böylece bir bilimin güvenilir yoluna girmiş oldu." (Kant, 2005: 73) Diyebiliriz ki, bilimin güvenilirlik ölçütü tümüyle deneysel ilkelere dayalı olmasından kaynaklanır. Ancak bu süreçte doğayı akılla anlamak, kavramak önemlidir. Kartezyen yöntem, bilimsel bilginin önemli bir paçasını yok saymıştır.

İşte Locke'un bilginin kaynağını akılda gören Rasyonalistlerin (doğuşancı öğretinin) nesnel dünyasının tözsel olarak bilinebileceğine ilişkin iddiasını eleştirmesinin, çürütebilmesinin yolu kendi şüphesinin sınırlarını belirlemekten geçiyordu. Onun amacı, anlığın (akılın) sınırlarını ve doğru bilginin şüphe götürmeyen, sağlam temelini belirlemek suretiyle nasıl eylemde bulunabileceğimize ilişkin bir kavrayışa sahip olabileceğimizi göstermekti. Çünkü "(n)eyin gerçek olduğu ile ilgili anlayışımız, ne yaptığımızdan gelir." (Trigg, 1996: 49) Dolayısıyla *'İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme'*nin daha başında insan zihninin sınırlarının nereye kadar uzandığını keşfedebilirsek, kendi

bilgisini aşan şeylerde daha temkinli davranmasını sağlayabileceğimize işaret eder. Böylece insan kendi derin bilgisizliğinin bilincinde olarak yeteneklerini aşan, açık seçik bilgisinin olmadığı konular hakkında sorular sorarak, tartışmalara girerek hem kendisini hem de başkalarını şaşırtıp yanıltmayacak ve bazı şeylerin bizim bilgimizin sınırları dışında kalmış olmasından sıkıntı duymayacaktır. Dolayısıyla biz, erişilebilir olanla yetinmeyi öğrenirsek hangi durumlarda nereye kadar gidebileceğimizi ve nerede durabileceğimizi de kavrayabiliriz. (Locke, 2004: 69-70) Böyle bir bilgiyi kendi aklımız ve duyularımız sayesinde bulduğumuza kuşku yoktur.

Bu bağlamda diyebiliriz ki, ampirizm bir duyular felsefesinden ziyade bir imgelem felsefesi olarak karşımıza çıkar. Buradaki asıl sorun, öznenin bu verinin içerisinde nasıl oluştuğudur. Başka bir deyişle, veriler yığınının içerisinde imgelem bir yeti haline nasıl dönüşür? sorusudur. Her şeyden önce duyu verilerini alan zihin, istikrarlı bir kurala uymak suretiyle, nesnelere yokluğunda dahi nesnelere temsillerinden birinden öbürüne geçeceği bir bağın oluşmasını sağlayan deneysel bir yasaya uygun olarak bu temsilleri yeniden üreten ilkelerin etkisi altında oluştuğu ancak bir yeti haline gelir. Öyleyse bu yetinin ortaya çıkması için başlangıçta duyu verilerine ihtiyaç vardır ve zihnin bu temsilleri tekrar üretebilmesinin önkoşuludur. Bu durumda özneye verinin yani insan doğası ile Doğanın uygunluğunu kavramak zorunludur. Deleuze'a göre, işte bu üretim yasası, zihnin, temsilleri tekrar tekrar üretme ve bağıntı kurma konusunda tamamen deneysel bir yasaya tabi olduğundaki gibi, doğadaki fenomenlerin kendilerinin de bu türden bir kurala tabi olduğu ve doğadaki düzenlilikten kaynaklanan çeşitli temsillerin belirli kurallara uyacak tarzda birbirlerini takip ettiğini varsayar. Bu anlamda deneysel bir imgelemde fenomenler kümesi olan Doğanın akıl sahibi bir varlıkla uygunluğunu kavramak zorunludur. (Deleuze, 2008: 115-117)

Şunu belirtelim ki, eylemlerimizin doğruluğunun ön koşulu doğru bilgidir. Çünkü doğru eylem doğru bilgiye dayanır. Buna göre Locke için, mutlu bir yaşamın temelini, bireyselleşmenin önünü açan deneyim sonucunda kazanılmış doğru bilgi olduğu görülür. Kurgusal bilgide, bilginin kaynağı olarak görülen doğuştan idelerin varlığını reddeden Locke, başlangıçta sadece deneyimi epistemolojisine temel almakla birlikte, deneyimin sınırlarını fark ettiği andan itibaren bilgiyi, duyum ve aklın birbirinden ayrılmayan bir etkinliği olarak sunar. Bu bağlamda diyebiliriz ki, Locke'un ampirizmi, duyular felsefesinden ziyade imgelem

felsefesidir.

Ahlak alanında O, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler* adlı eserinde, pratik alanda doğuştan düşünceleri reddeder ve insanın kendi yararı için kendi rızası ile girmiş olduğu toplumda kaos ve düzensizlikten kurtulabilmesinin yolunun ahlaki bir yaşam sürmesi zorunluluğundan geçtiğini göstermek ister. Bu ahlaki yaşama ilişkin yükümlülükleri konu alan kurallara ait bilgi ise, yine doğuştan değil, tümüyle bireyin duyum ve aklına başka bir deyişle bireyin kendi yeteneklerine dayanır. Ne var ki, insanların çoğu kendi ödevleriyle, yükümlülükleriyle çok fazla ilgilenmezler. Bu yüzden de insanların kendi dışından gelen belirlemelere boyun eğdiklerine işaret eden Locke'a göre, insanlar yaşamakla yükümlü oldukları ahlaki hayatın temellerini doğadan çıkarabilirler. İnsanın eylemlerinde erdemi ve mutluluğu yakalayabilmesi sadece doğru-akla uygun davranmasına bağlıdır. Locke'un bu kavramla kastettiği Tanrı tarafından doğaya içkin yaratılmış tabiat kanununun ta kendisidir. Bu hakikatlerin garantisi Tanrı'dır. Bu hakikatlerin bilgisi kendiliğinden ortaya çıkmaz. İnsanlar tabiat kanununun bilgisine, Locke'un tabiat ışığı dediği duyu-akıl birliği sonucunda ulaşabilirler. Tabiat ışığı bizi, en üstün güç olan bir kanun yapıcının (Tanrının) ve bütün insanların zorunlu olarak tabi olduğu bir üstün gücün var olduğu bilgisine götürür ki, bu varlık bir kanunun varoluşunun tek garantisidir. (Locke, 1999: 40 vd.)

Görülüyor ki, tamamen bilimsel olma iddiasıyla bütün bilgimizin kaynağını deneyimde gören Locke, felsefesine metafizik bir boyut katmakla büsbütün farklı bir sonuca ulaşmakta ve bilgi anlayışında Descartes kadar akla büyük bir önem vermektedir. Dolayısıyla fiziksel doğaya ilişkin sezgisel ve tümdengelimsel metot olmadan sadece şeylerin gerçekliğinin apriori olarak bilinemeyeceği ve bilgimizin her zaman eksik ve kusurlu olacağını kavradığını ve gerekliliğini gördüğünü söyleyebiliriz. Bu anlamda onun akli ve doğanın ilk temelini dikkate almaksızın deneysel bilgimizin ilerleyemeyeceği yönündeki Descartesçi yaklaşımının, onun sistemindeki en büyük çelişki olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan siyasal yaşamda önemli yansımaları olan tözlerin bizde açık ve seçik bir idesinin olmadığı ve tamamen varsayıma dayandığına dair yaklaşımın 17.yy. düşüncesi açısından, özellikle de İngiltere'nin Anglikan Hıristiyan düşüncesinde, Locke'un Worcester Piskoposu Stillingfleet ile olan tartışmasında da görüldüğü gibi, önemlidir. Bilindiği gibi kapalı bir birlik olarak tasavvur edilen Ortaçağ dünyasındaki

filozoflar için teolojide karşılık bulan tözün gerçek anlamda var olduğu düşüncesinin önemli sonuçları vardır. Biz reel dünyada, daima kalıcı ve tek biçimli bir birlik halinde bir arada bulunan nitelikler grubu görmekteyiz. Hâlbuki yukarıda da görüldüğü gibi bu tür ideler aslında basit ide topluluklarından başka bir şey değildir. Basit idelerin kaynağı da deneyim olduğuna göre, insan zihnine bu tür kavramların kazınmış olduğunu ve genel-geçer bir bilgi sunduğunu düşündürecek hiçbir neden yoktur. Dolayısıyla bu bakış açısı, insan yaşamına dışarıdan müdahale edecek tüm kurumların gerçekliğinin sorgulanması ve bu kurum ya da kişilerin toptan bir reddi anlamına gelir. Bu kavramların tümünün insan deneyimlerine dayanması, insanın yaşamında mutluluğa ilişkin belirlemelerinde kendi aklı ve deneyiminin dışında hiçbir kılavuzu da gerekli görmeyecektir.

Bu bağlamda liberalizmin tarihinin başlangıcı kabul edilen Locke'un sistemi "serbest düşünen, değerlendiren, kendi mutluluğunu talep edebilen birey olarak hayatı, özgürlüğü ve serveti, yalnız Allah, tabiat kanunu -genel geçerliği olan- umumun tasvibi ve güvenine dayanan meşru sivil kanunların denetimi altında olan insan konsepsiyonu (tasarımı) kendi marifetidir ve bu konsepsiyonun ana düşünceleri bu gün hala aktüeldir; 300 yıl önce olduğu gibi bu günde liberaller arasında kabul görmektedir. Locke'un siyaset tarihi açısından en kayda değer etkisi, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde (1776) ve Amerikan Anayasası'nda (1787) bariz bir şekilde görülmektedir." (Bouillon, 1998: 36)

Sonuç olarak hem Descartes'in hem de Locke'un asıl önemli etkileri ya da onların çözümlemelerinin yüzyıllardır odak noktası olmalarının temelinde epistemolojileri, yani fiziksel evrenin ne dereceye kadar upuygun bilgisini edinebileceğimize ilişkin çözümlemeleri, hatta çözümsüz bıraktıkları problemlerden daha çok epistemolojilerinin ahlaki ve siyasi sonuçları olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda şimdide olduğu gibi gelecekte de çekiciliğini koruyacağını söylemek hiç de abartı olmayacaktır.

Kaynakça

-
- AÇIKÖZ, Mustafa, (2006) *Skeptikus, Şüphe ve Bilgi*, Elis Yayınları, Ankara.
AKARSU, Bedia, (1998) *Mutluluk Ahlakı (Ahlak Öğretileri-I)*, İnkılâp Kitabevi Yayını, İstanbul.
ARİSTOTELES (1989) *Organon IV (İkinci Analitikler)*, Çev: H. Ragıp Atademir, M.E. B. Yayınları, İstanbul.

- ARNHART, Larry (2008) *Siyasi Düşünce Tarihi (Plato'dan Rawls'a)*, Çev: Ahmet Kemal Bayram, 3. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- BACON, Francis (1999) *Novum Organum*, Çev: Sema Önal Akbaş, Doruk Yayınları, İstanbul.
- BAYKAN, Fehmi (1996) *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- BOUÏLLON, Hardy (1998) *John Locke*, Çev: Ali İbrahim Savaş, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Aralık, Ankara.
- BURKE, Peter (2004) *Bilginin Toplumsal Tarihi (Guttenberg'den Diderot'ya)*, Çev: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- COHEN, Eliot D. (Sep., 1984) 'Reason and Experience in Locke's Epistemology', *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 45, No. 1, pp. 71-85.
- COTTINGHAM, John (1995) *Akılçılık*, Türkçesi: Bülent Gözkan, 1. Baskı, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- ÇOTUKSÖKEN, Betül (1989), 'Felsefi Söylem Nedir? Üzerine', Felsefe Tartışmaları 6. Kitap, Panorama Yayınları, İstanbul.
- ÇOTUKSÖKEN, Betül (1998), *Kavramlara Felsefe ile Bakmak*, İnsancıl Yayınları, İstanbul.
- DELEUZE, Gilles (2008) *Ampirizm ve Öznellik (Hume Açısından İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme)*, Çev: Ece Erbay, Birinci Baskı, Norgunk Yayınları, İstanbul.
- DESCARTES, René (1996) *Yöntem Üstüne*, Çev: Bülent Kenar, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.
- DESCARTES, René (1995) *Felsefenin İlkeleri*, Çev: Mesut Akin, Dördüncü Basım, Say Yayınları, İstanbul.
- DESCARTES, René (2007) *Meditasyonlar (İlk Felsefe Hakkında)*, Çev: İsmet Birkan, Bilgesu Yayınları, Ankara.
- DESCARTES, René (1994) *Metot Üzerine Konuşma*, Türkçesi: K. Sahir Sel, İkinci Baskı, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- DESCARTES, René (2000) *Philosophical Essays and Correspondence*, Edited With Introduction by Roger Ariew, Hackett Publishing Company Inc., Indianapolis.
- DESCARTES, René (1991) *The Philosophical Writtings (The Correspondence- Volume III)*, Translated by: John Cottingham, Robert Stoothoff, Dugald Murdoch, Anthony Kenny, Cambridge University Press.
- DİDİER, Jean (2009) *John Locke*, Türkçesi: Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, İstanbul, s.40- 47
- GÖKBERK, Macit (1999) *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Mustafa (2010) *Metinlerle Felsefeye Giriş*, Karahan Kitabevi, 2. Baskı, Adana.
- HEİMSOETH, Heinz (2007) *Kant'ın Felsefesi*, Çev: Takiyettin Mengüşoğlu, 3. Basım, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- HÜNLER, Solmaz Zelyüt (2003) *Dört Adalı (Hobbes, Locke, Berkeley, Hume)*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- KANT, İmmanuel (2005) 'Katıksız (Salt) Aklın Eleştirisi', *Kant (Toplu Eserleri-Fikir Mimarları 2)*, Çeviri, Önsöz ve Açıklamalar: Nejat Bozkurt, 1. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- LAMPRECHT, Sterling (Mar., 1927) P., 'Locke's Attack Upon Innate Ideas', *The Philosophical Review*, Vol. 36, No. 2, pp. 145-165.
- LEİBNİZ, G.W., *New Essays on Human Understanding (Book II, i: ideas in general)*, <http://earlymoderntexts.com/pdf/leibne1.pdf>.

- LİNNEL, John, (Mar.,1956), 'Abstract Ideas', Philosophy and Phenomenological Research, Vol. 16, No.3, pp.400-405
- LOCKE, John (1998) *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*, Yayına Hazırlayan: Melih Yürüşen, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- LOCKE, John, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalıcı Yay., Mart 2004, İstanbul,
- LOCKE, John (1999) *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, Çev: İsmail Çetin, Birinci Basım, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- LOCKE, John (2005) *Two Treatises of Government*, Edited an Introduction and Notes by: Peter Laslett, seventeenth printing, Cambridge University Press, New York.
- LOEMKER, Leroy E., (1973) 'Leibniz And Limits of Empiricism', The Philosophy of Leibniz and the Modern World, Edited by: Ivor Leclerc, Vanderbilt University Press, Nashville.
- MUSGRAVE, Alan (1997) *Sağduyu, Bilim ve Kuşkuculuk (Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş)*, Çev: Pelin Uzay, Birinci Baskı, Göçebe Yayınları, İstanbul.
- NUTKU, Uluğ (1977) *Descartes'in İmmanent Apriorisi (Subjektif Kausalite Anlayışının Getirdiği Anti-Apriorizm)*, Felsefe Arkivi Sayı 20'de Ayrı Basım, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul.
- ODEGARD, Douglas (Jul.-Sep., 1965) *Locke' Epistemology and the Value of Experience*, Journal of the History of Ideas, Vol. 26, No. 3, pp. 417-423.
- PLATON (2009) *Menon (Diyaloglar)*, Türkçesi: Adnan Cemgil, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- SORELL, Tom (2004) *Descartes (Düşüncenin Ustaları)*, Türkçesi: Cemal Atilla, , 2. Basım, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- TEPE, Harun (2003) *Felsefede Doğruluk Ya da Hakikat (Platon'dan Habermas'a)*, 2.Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- TRİGG, Roger (1996) *Akılcılık ve Bilim (Bilim Her Şeyi Açıklayabilir mi?)*, Türkçesi: Kadir Yerci, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- VAN FRAASSEN, Bas C. (Mar., 2000) *The False Hopes of Traditional Epistemology*, Philosophy and Phenomenological Research, Vol. 60, No.2, pp. 253-280
- WOZLEY, A.D., (2004) 'Giriş', John Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalıcı Yayınları, İstanbul.